

**DE DUINHEER CAROLUS DE VISCH
(1596-1666) EN ZIJN
BIBLIOTHECA SCRIPTORUM
SACRI ORDINIS CISTERCIENSIS**

N. GEIRNAERT

De Duinenabdij was ook in de 17e eeuw één van de belangrijkste cisterciënserabdijen van de Zuidelijke Nederlanden. Toch blijkt uit de notitie die in het *Monasticon belge* gewijd is aan de Duinenabdij, dat de Na-Trentse geschiedenis van deze abdij tot nu toe slechts betrekkelijk weinig aandacht heeft gekregen¹. O.m. werd toen ook de aandacht getrokken op de weinig gekende historiograaf Carolus de Visch².

Gebruikte afkortingen :

AGSB., ARCHIEF VAN HET GROOTSEMINARIE TE BRUGGE.

ASEB.: *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*.

BBSOC., 1649 : C. DE VISCH, *Bibliotheca Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis*, Douai, 1649.

BSSOC., 1656 : C. DE VISCH, *Bibliotheca Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis*, Keulen, 1656.

BSSOC., Auct.: C. DE VISCH, *Auctarium ad Bibliothecam Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis*, uitg. J.-M. CANIVEZ, Bregenz, 1927.

PL.: *Patrologia Latina*.

SBB.: STADSBIBLIOTHEEK TE BRUGGE.

1. N. HUYGHEBAERT en A. DUBOIS, *Abbaye des Dunes à Koksijde et à Bruges*, — *Monasticon belge*, dl. III : *Province de Flandre Occidentale*, vol. 2, Luik, 1966, p. 353-446.

2. *Ibid.*, p. 356 : «Le cistercien Charles de Visch (...) mériterait de voir sa vie et ses œuvres étudiées à la lumière de la critique moderne».

Carolus de Visch kreeg inderdaad bijna uitsluitend in de 19e eeuw wat belangstelling van een paar Westvlaamse geschiedkundigen³. Praktisch alle biografische notities over de Visch in diverse, ook recente, naslagwerken zijn onvolledig en onbetrouwbaar⁴. De samenstellers van het *Monasticon* konden dus terecht wijzen op deze leemte in het historisch onderzoek en zij hebben tegelijk ook kostbare informatie verschaft over de figuur van Carolus de Visch en zijn werk⁵. Een kort artikel van A. Hoste kon deze informatie nog verder aanvullen⁶, zodat de mogelijkheden voor een studie over het leven en het werk van de Visch zeer gunstig waren geworden. Sedert enkele jaren gaat onze belangstelling dan ook uit naar deze figuur⁷, en wij menen door deze studie een bescheiden bijdrage te leveren tot de kennis van het geestesleven in de cisterciënserorde en tot de geschiedenis van de historiografie en de mediëvistiek in de 17e eeuw.

1. Biografische bijzonderheden⁸.

Carolus de Visch kan niet bestudeerd worden los van het milieu

3. F. VAN DE PUTTE, *Biographie de Charles de Visch*, — ASEB., 1842, dl. IV, p. 204-208, opnieuw uitgegeven in *Biographie des hommes remarquables de la Flandre Occidentale*, dl. I, 1843, p. 126-130; A. ANGILLIS, *Charles de Visch, historiographe et prieur des Dunes, Simple note pour l'histoire littéraire du XVIIe siècle*, — ASEB., 1870, dl. XXII, p. 229-266.

4. De voornaamste en recentste notities zijn deze van M.-A. DIMIER in *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclésiastiques*, dl. XIV, 1960, kol. 642; K. SPAHR in *Lexikon für Theologie und Kirche*, dl. X, 1965, kol. 807; L.J. LEKAI in *New Catholic Encyclopedia*, dl. XIV, 1966, p. 713; E. BROUETTE in *Dictionnaire des auteurs cisterciens*, dl. I, vol. 3, 1976, kol. 209-212.

5. Zie noot 2. Verdere informatie ook bij N. HUYGHEBAERT en R. DE GANCK, *Abbaye de Ter Doest à Lissewege*, — *Monasticon belge*, dl. III, vol. 2, p. 318; N. HUYGHEBAERT en A. DUBOIS, *o.c.*, p. 424; N. HUYGHEBAERT, *Abbaye de Groeninge à Courtrai*, — *Monasticon belge*, dl. III, vol. 2, p. 514 en 535 en N. HUYGHEBAERT en R. DE GANCK, *Abbaye de Hemelsdale à Bruges*, — *Monasticon belge*, dl. III, vol. 2, p. 545.

6. A. HOSTE, *Marginalia bij de Bibliotheca Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis van de Duinheer Carolus de Visch*, — *Haec Olim*, 1969, dl. XIX, p. 75-79.

7. N. GEIRNAERT, *De Duinheer Carolus de Visch (1596-1666), historiograaf van de cisterciënserorde*, onuitg. lic. verh., Leuven, 1973.

8. Zie in dit verband ook N. GEIRNAERT, art. *Visch, Carolus de*, — *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. VI, 1974, kol. 986-994.

waarin hij zijn mogelijkheden kon ontplooiën: de zeventiende-eeuwse Duinenabdij, die eerst gevestigd was op de hoeve Ten Bogaerde te Koksijde en vanaf 1627 binnen de muren van Brugge een definitieve toevlucht zocht⁹. Onder impuls van de abten Cancellier (1610-1623) en Campmans (1623-1642), kende de oude abdij nog een laatste religieus en intellectueel réveil¹⁰. Onder invloed van de jonge en levenskrachtige jezuïetenorde werd de Duinenabdij bezield door de geest van het concilie van Trente¹¹. De heropleving van het cultureel leven in de abdij werd ook mogelijk gemaakt door de economische voorspoed van de abdij. Toen men vanaf de tweede helft van de 17e eeuw af te rekenen kreeg met voortdurende tegenslagen op economisch gebied, ging ook het geestesleven ineenschrompelen¹².

Carolus de Visch werd geboren te Bulskamp in de kasselrij Veurne¹³, op 15 augustus 1596¹⁴. Na zijn humaniora te Veurne

9. C. DE VISCH, *Compendium chronologicum exordii et progressus abbatiae clarissimae Beatae Mariae de Dunis, Ordinis Cisterciensis in Flandria*, Brussel, 1660, p. 109.

10. Over de abten Cancellier en Campmans, cf. N. HUYGHEBAERT en A. DUBOIS, *o.c.*, p. 416-421.

11. A. VIAENE, *Thomas Dunensis Martyr, Een hagiographische legende uit de tijd van de Contra-Reformatie*, — *Album M. English*, Brugge, 1952, p. 435-436.

12. N. HUYGHEBAERT en A. DUBOIS, *o.c.*, p. 419-422, cf. ook E. CLEMENT, *Het Cultuurareaal van de Abdij ter Duinen, Het Vlaamse Westkwartier tijdens de Brugse periode (1625-1791)*, onuitg. lic. verh., Leuven, 1972, p. 130-137.

13. Tot nu toe bestond er enige twijfel over de juiste geboorteplaats van de Visch. Vanaf J.-F. FOPPENS, *Bibliotheca Belgica*, dl. I, Brussel, 1739, p. 164, geven alle biografen Bulskamp op als geboorteplaats van de Visch, cf. N. HUYGHEBAERT en A. DUBOIS, *o.c.*, p. 356. Alleen J.-N. PAQUOT, *Mémoires pour servir à l'histoire littéraire des dix-sept provinces des Pays-Bas, de la principauté de Liège, et de quelques contrées voisines*, dl. II, Leuven, 1768, p. 382, stipt aan dat de Visch zelf steeds Veurne als geboorteplaats opgeeft. A. HOSTE, *o.c.*, p. 75, stelt dan ook resoluut Veurne voorop. Het is inderdaad zo dat de Visch zelf steeds Veurne als geboorteplaats vermeldt: «Furnis in Flandria, natali solo», cf. *BSSOC.*, 1649, p. 59 en *BSSOC.*, 1656, p. 62. Reeds op 18 mei 1623, toen hij zijn stem moest uitbrengen voor de abtsverkiezing, zei hij aan de commissarissen dat hij te Veurne geboren was (ALGEMEEN RIJKS-ARCHIEF TE BRUSSEL, *Papieren van State en Audiëntie*, nr. 927, f. 260r.). Toch houden we het bij Bulskamp. Een eerste aanwijzing daarvoor is dat de vader van Carolus de Visch, Joris de Visch, te Bulskamp begraven werd, cf. C. DE VISCH, *Relatio brevis ex variis authenticis monumentis conflata, de ori-*

en filosofische studies te Douai, trad de jonge de Visch in 1618 binnen in de Duinenabdij¹⁵. Op 10 februari 1619 legde hij er, samen met vier andere monniken, zijn geloften af¹⁶. Van 1621 tot 1625 was hij opnieuw student te Douai, waar hij de titel van *baccalaureus formatus* in de theologie behaalde¹⁷. Terug in de Duinenabdij kreeg hij de kans om kennis te maken met het rijke handschriftenbezit van zijn abdij¹⁸. Eind augustus 1629 vertrok

gine et progressu nobilis familiae de Visch, — AGSB., Hs. 137bis/22, f. 13v. Een doorslaggevend bewijs is wel dat Nicolaus Lameter, een Veurnse premonstratenser en streekgenoot van de Visch (over deze figuur: D. DALLE, *Pater Jacobus Clou en de stichting van de sodaliteit van de gekruisigde zaligmaker, de kruisweg en de boeteprocessie te Veurne*, — ASEB., 1977, dl. CXIV, p. 19), in een huldedicht gericht aan de Visch schreef: «Protulit exigua te Bellus Campus in unda», cf. BSSOC., 1649, p. [XXII], een tekst die in 1652 veranderd werd in: «Flandria te genuit, suscepit Furna», cf. AGSB., Hs. 141/108, f. 236r. Waarschijnlijk meende de Visch dat het beter was Veurne als geboorteplaats te vermelden dan Bulskamp, een weinig gekend dorp, dat toch in de kasselrij Veurne lag, in de nabijheid van de stad; de kasselrij Veurne was trouwens sedert 1586 met de stad Veurne in één bestuur verenigd, cf. D. DALLE, *De bevolking van Veurne-Ambacht in de 17de en 18de eeuw*, Brussel, 1963, p. 4-5.

14. C. DE VISCH, *Compendium chronologicum exordii et progressus abbatiae clarissimae Beatae Mariae de Dunis, Ordinis Cisterciensis in Flandria*, Brussel, 1660, Epistola dedicatoria.

15. BSSOC., 1649, p. 49 en BSSOC., 1656, p. 62.

16. C. DE VISCH, *Nomina Religiosorum ad professionem admissorum et receptorum ad habitum a Reverendo domino Adriano Cancellier*, — AGSB., Hs. 144/124, f. 194 en ID., *Registrum omnium religiosorum et conversorum monasterii Dunensis*, — AGSB., Hs. 140/107, f. 242v.

17. BSSOC., 1649, p. 59 en BSSOC., 1656, p. 62. Een gedeelte van de aantekeningen van de Visch en twee door hem verdedigde theses zijn bewaard in SBB., Hs. 198. De Visch heeft ook het klad bewaard van een brief die hij op 15 februari 1625 aan zijn abt stuurde en waarin hij zijn abt o.m. ook de rekening bezorgde van de onkosten, nodig voor het behalen van het baccalaureaat, cf. AGSB., Hs. 139/106, f. 324, gedeeltelijk uitgegeven door A. ANGILLIS, o.c., p. 230; zie thans ook: H. VAN DOORSLAER, *Une nomenclature d'étudiants en Théologie à l'Université de Douai, de 1615 à 1625, d'après un recueil de «Quaestiones Theologicae»*, — *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 1978, dl. XLIX, p. 541-572, met vermelding van twee «quaestiones» van de Visch, gedateerd op 24 jan. en 28 mei 1625, op p. 552.

18. In 1628 kwam hij klaar met een catalogus van het handschriftenbezit van zijn abdij, cf. BSSOC., 1649, p. 80 en BSSOC., 1656, p. 85. Talrijke codices die afkomstig zijn van de Duinenabdij, dragen nog notities van de hand van de Visch; rond dezelfde tijd kopieerde hij ook een aantal handschriften en verscheidene oorkonden i.v.m. de geschiedenis van zijn abdij en zijn orde, cf. AGSB., Hs. 139/106, f. lr.-47v. en f. 225r.-244v., SBB., Hs. 114, f. 164v.-165v.

de Visch samen met een confrater naar Duitsland¹⁹. Van oktober 1630 tot november 1631 was hij lector theologie in de abdij van Eberbach. Hij moest zijn colleges abrupt stopzetten vanwege de aanrukkende Zweedse troepen²⁰. We kunnen stellen dat bij zijn terugkeer in de Duinenabdij de vorming van de Visch voltooid was.

In 1632 werd hij inderdaad voor de eerste maal biechtvader in een vrouwenklooster en hiermee zette de Visch zijn monastieke loopbaan van geestelijk leider in. Op 25 september 1632 benoemde abt Campmans de Visch tot biechtvader bij de monialen van de abdij Groeninge te Kortrijk²¹. Hij bleef deze functie waarnemen tot op 12 augustus 1636, toen hij door de baljuw van Kortrijk en diens officieren *manu militari* uit Groeninge werd buitengezet²². Vanaf 1637 vervulde hij dezelfde functie gedurende

19. Het door de Visch eigenhandig geschreven relaas van zijn wedervaren in Duitsland in AGSB., Hs. 139/106, f. 310-312v.

20. BSSOC., 1649, p. 59 en BSSOC., 1656, p. 62; P. JÜRGENS, *Die Ausplünderung der Eberbacher Klosterbibliothek im Dreissigjährigen Kriege*, — *Nassauische Heimatblätter*, 1916/17, dl. XX, p. 68-73.

21. Campmans aan de Visch, 25 sept. 1632, uitg. A. ANGILLIS, a.c., p. 236-237. Over de abdij Groeninge, cf. N. HUYGHEBAERT, *Abbaye de Groeninge à Courtrai*, — *Monasticon belge*, dl. III, vol. 2, Luik, 1966, p. 513-543.

22. Een verslag over deze gebeurtenis in MECHELEN, AARTSBISSCHOPPELIJK ARCHIEF, *Regulieren*, doss. XXVII (Groeninge), stuk getiteld: «Declaratio manifesta causae Reverendi Domini Abbatis Dunensis in materia clausurae», (vgl. C. VAN DE WIEL, *Bijdrage tot Zes Eeuwen Cisterciënser - Documentatie*, — *Cîteaux*, 1979, dl. XXX, p. 70-71), en in het ALGEMEEN RIJKSARCHIEF TE BRUSSEL, *Spaanse Geheime Raad*, kart. 1158, doss. 204, stuk getiteld: «Brevis et succincta narratio visitationis quam Abbas Camberonensis fecit in monasterio Groeningano, 12 Augusti 1636». De Visch moest in Groeninge het kloosterslot volgens de voorschriften van het concilie van Trente invoeren. Hoewel hij de zusters ook door zijn sermoenen probeerde te overtuigen, was zijn optreden nogal autoritair. Hij beging een kapitale fout door op te treden tegen abdis Catharina Doens, i.p.v. zich van haar medewerking te verzekeren. De sermoenen van de Visch in Groeninge zijn bewaard in AGSB., Hs. 144/124, f. 1r.-38v., andere stukken i.v.m. zijn optreden op f. 178r.-179v. De gespannen verhouding tussen abdis Doens en biechtvader de Visch blijkt uit de editie van T. LEURIDAN, *Les Théologiens de Douai, Une consultation théologique sur les pouvoirs des abbesses*, — *Revue des sciences ecclésiastiques*, 1904, dl. XL, p. 229-245. Deze episode werd reeds behandeld door R. DE GANCK, *Het kloosterslot der Bijloke in het gedrang*, — *Cîteaux in de Nederlanden*, 1952, dl. III, p. 150-166, T. PLOEGAERTS, *Les moniales de l'Ordre de Cîteaux dans les Pays-Bas méridionaux depuis le XVIIe siècle jusqu'à la Révolution française (1550-1800)*, dl. II : *Les abbayes en Flandre*, Westmalle, 1937, p. 165-166; beide

twalf jaar in de cisterciënserinnenabdij Hemelsdale te Diksmuide²³. Op 30 maart 1649 werd hij door abt Bernard Bottyn (1649-1653) tot prior van de Duinenabdij te Brugge benoemd²⁴. Ook als prior was hij vooral verantwoordelijk voor het geestelijk welzijn van de kloostergemeenschap²⁵. Hij bleef prior tot op 9 april 1661, toen hem door abt Gerard de Bare (1654-1666) eervol ontslag werd verleend²⁶. Tot aan zijn dood bleef de Visch, met instemming van zijn abt, de titel van prior emeritus dragen²⁷. Hij overleed op 11 april 1666²⁸. Hij werd begraven in de kleine pandkapel van de Duinenabdij tussen de abten. Zijn grafsteen is er nog steeds te zien²⁹. Het feit dat Carolus de Visch begraven werd tussen de abten van zijn abdij, kan beschouwd worden als een laatste erbetoon aan zijn persoon³⁰.

werken worden samengevat en aangevuld door N. HUYGHEBAERT, *Abbaye de Groeninge*, p. 534-535. Geen enkele auteur gebruikte echter de sermoenen en notities van de Visch, zodat hun voorstelling van de feiten nogal eenzijdig en zeker niet volledig is. Ook het artikel van J. VANBOSSSELE, *Katharina Doens, een merkwaardige abdis van de Groeninge-abdij, — Handelingen van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk*, 1976, dl. XLIII, p. 119-181, bevat geen nieuwe gegevens.

23. SBB., 309, f. 66v., notitie van de Visch ; BSSOC., 1649, p. 59 en BSSOC., 1656, p. 62. Over de abdij Hemelsdale, cf. N. HUYGHEBAERT en R. DE GANCK, *Abbaye de Hemelsdale, à Bruges, — Monasticon belge*, dl. III, vol. 2, Luik, 1966, p. 545-574.

24. C. DE VISCH, *Compendium chronologicum*, p. 122.

25. Over de taak van een zeventiende-eeuwse cisterciënserprior, cf. A. VAN ITERSON, *Servatius Gillet, monnik van Villers (1599-1699)*, — *Cîteaux in de Nederlanden*, 1958, dl. IX, p. 177-188 en 245-261, vooral p. 245-251.

26. AGSB., *Varia Cisterciensia*, Register vande acten capitulaire ghedaen ende ghepasseert ten tijde van Seer Eerw. Heere Gerardus de Bare, 9 april 1661.

27. De Visch aan L. d'Achery, Duinenabdij te Brugge, 23 maart 1665, — uitg. D. DE BRUYNE, *Correspondance inédite entre deux Mauristes et Charles de Visch, prieur de l'abbaye des Dunes*, — ASEB., 1905, dl. LV, p. 413.

28. *Necrologium Dunense*, — AGSB., Hs. 134/58, f. 29r.; N. WILLAERT, *Continuatio Compendii chronologici*, — AGSB., Hs. S2, p. 122. Een verkeerde datering, 11 april 1665, vindt men in het «semi-officiële» *Registrum monachorum* van de abdij, AGSB., Hs. 133/124, f. 73v., en uiteraard ook in de uitgave door [F. VAN DE PUTTE en D. VAN DE CASTEELE], *Cronica et cartularium monasterii de Dunis, Brugge*, 1864, p. 100.

29. De steen draagt de volgende inscriptie : «Ossa R.D. Caroli de Visch, historiographi et prioris Dunensis. Obiit 11 aprilis 1666». Zie ook B. JANSSENS DE BISTHOVEN, *De Abdij van de Duinen te Brugge*, Brugge, 1963, p. 15.

30. A. HOSTE, o.c., p. 75.

2. Het wetenschappelijk werk van de Visch : inleidende bemerkingen.

Dat Carolus de Visch nog tot op heden in talrijke naslagwerken wordt vermeld, heeft hij niet zozeer te danken aan de manier waarop hij zich van zijn taak van geestelijk leider heeft gekweten, dan wel aan zijn wetenschappelijk werk als geschiedschrijver. De volgende bladzijden zullen dan ook gewijd zijn aan een bespreking van de wetenschappelijke activiteit van de Visch.

Reeds als jong monnik verrichtte de Visch geschiedkundige opzoekingen : vanaf 1620 werkte hij aan een nieuw necrologium van de Duinenabdij³¹. Hij bleef actief als historiograaf tot in 1665. In de lente van dat jaar voelde hij zijn krachten afnemen³². Op het einde van 1665 legde hij, door ziekte en ouderdom overmand, definitief de pen neer³³.

De Visch heeft er zelf voor gezorgd dat toekomstige historici zich een beeld zouden kunnen vormen van zijn persoon als cisterciënser, intellectueel en historiograaf. Naast de zeventiende-eeuwse uitgaven van zijn werken bestaat het basismateriaal voor een studie over de Visch uit de talrijke onuitgegeven nota's die door de Visch zeer zorgvuldig werden bijgehouden. Zij bevatten gegevens over zijn leven in de Duinenabdij en elders, zijn werk, en zijn correspondentie met tal van persoonlijkheden uit de cisterciënserorde en de geleerdenwereld van zijn tijd. Er zijn niet minder dan acht eigenhandig geschreven codices van de Visch bewaard gebleven : één codex berust in de Brugse stadsbibliotheek³⁴, de andere codices zijn bewaard in het archief van het Brugse Grootseminarie³⁵. Al deze codices zijn geschreven in het mooi, regelmatig, goed leesbaar maar toch karakteristiek, gotisch cursief schrift van de Visch³⁶.

31. C. DE VISCH, *Initium necrologii Dunensis*, — AGSB., Hs. 144/124, f. 195v.

32. De Visch aan L. d'Achery, Duinenabdij te Brugge, 23 maart 1665, — uitg. D. DE BRUYNE, *o.c.*, p. 413.

33. AGSB., Hs. 140/107, f. 146r., nota van de Visch.

34. SBB., Hs. 198.

35. AGSB., Hs. 137bis/22, 139/106, 140/107, 141/108, 142/109, 143/104, 144/124.

36. Dezelfde hand maakte ook vele aantekeningen in verscheidene handschriften en gedrukte boeken van de Duinenabdij, thans bewaard in de Brugse stadsbibliotheek en in het Brugse Grootseminarie.

De codex die bewaard wordt in de Brugse stadsbibliotheek is de oudste. Hij bevat hoofdzakelijk studentenaantekeningen van de Visch³⁷. Van meer belang zijn de vier delen *Varia Curiosa*, die door de Visch van 1629 tot 1665 zijn bijgeschreven. De *Varia Curiosa* zijn een verzameling van allerlei werken en losse nota's van de Visch, transcripties van handschriften en correspondentie. De codex die oorspronkelijk bedoeld was om uitsluitend de Vlaamse sermoenen van de Visch te bevatten, is eveneens voor een goed deel gevuld met nota's in de aard van de *Varia Curiosa*. Eén codex, die prachtig is verlucht met een groot aantal wapenschilden, bevat uitsluitend genealogische notities, een andere is hoofdzakelijk gewijd aan het *Auctarium* van de Visch op zijn *Bibliotheca Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis*³⁸.

Carolus de Visch was eerst en vooral geschiedschrijver van zijn orde en tekstuitgever, hoewel hij ook talenten bezat als geestelijk schrijver en theoloog, en hij zich zelfs met genealogie onledig hield. In deze studie zal vooral aandacht worden besteed aan de belangrijke bijdrage van de Visch tot de geschiedenis van zijn orde. Tevens maken we van de gelegenheid gebruik om alle werken van de Visch in een bibliografie samen te brengen.

3. *Het levenswerk van de Visch : de Bibliotheca Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis. — Bedoeling van het werk.*

Het is tekenend voor de historiografie in de 17e eeuw dat in het kader van de contrareformatie de ordeshistoriografie een grote opbloei kende. Verschillende cisterciënserauteurs hebben in de 17e eeuw een aantal groots opgevatte werken gepubliceerd i.v.m. de geschiedenis van hun orde. In dit verband kunnen hier de namen van Chrysostomus Henriquez, die zeer waarschijnlijk een grote indruk gemaakt heeft op de jonge de Visch³⁹, en van

37. Het betreft aantekeningen uit de jaren 1621 tot 1624 en twee gedrukte *questiones theologicae*, 15 sept. en 12 nov. 1622, cf. A. DE POORTER, *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque Publique de Bruges*, Gembloux-Paris, 1934, p. 246-248.

38. AGSB., Hs. 139/106, 140/107, 141/108, 142/109 : *Varia Curiosa* ; 137bis/22 : genealogische notities ; 143/104 : *Auctarium* ; 144/124 : Vlaamse prekenbundel.

39. Chrysostomus Henriquez, Spaans cisterciënserhagiograaf (1594-1632), verbleef verscheidene jaren in de Duinenabdij tijdens het abbatiaat van Adrianus Cancellier. Zijn talrijke groots opgezette werken als officieel ordeshistoriograaf opgesteld, zijn weinig betrouwbaar, cf. A. VIAENE, *Thomas Dunensis*, p. 437-438. Een persoonlijk getuigenis van de Visch in BSSOC., 1649, p. 61-66. Zie thans ook de notitie van E. BROUETTE, in *Dictionnaire des auteurs cisterciens*, dl. I, vol. 4, 1977, kol. 358-360.

Angelus Manrique, correspondent van de Visch⁴⁰, worden vermeld. De *Bibliotheca Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis* van Carolus de Visch moet eveneens tegen deze achtergrond worden gezien.

Uit de opdrachtsbrief van de eerste uitgave van de *Bibliotheca* blijkt al onmiddellijk welke de bedoeling was van de Visch. Door een repertorium van de auteurs van zijn orde samen te stellen, wilde hij de trots van zijn confraters aanwakkeren en hen de weg wijzen naar de oorspronkelijke cisterciënserspiritualiteit. Het is bekend dat, ook in de Zuidelijke Nederlanden, tal van geleerden zich onledig hielden met het compileren van allerlei repertoria⁴¹. Ook de Visch zal wel beïnvloed geweest zijn door deze voorbeelden. Toch kan dit o.i. niet de enige reden zijn geweest waarom de Visch bijna twintig jaar lang met een bewonderenswaardige vasthoudendheid de auteurs van zijn orde heeft bijeengezocht. Carolus de Visch, net als de meeste zeventiende-eeuwse geschiedschrijvers van kloosters en kloosterorden, was beziel door de geest van de contrareformatie. Hij wilde eerst en vooral de verdiensten van zijn orde in het licht stellen en zo enigszins wedijveren met de jonge en meer levenskrachtige orden en congregaties; maar hij wilde ook zijn tijdgenoten en confraters aansporen de voorbeelden van hun voorgangers te volgen en zo daadwerkelijk bijdragen tot de heropbloei van het religieus en intellectueel leven in de cisterciënsorde.

4. De verschillende uitgaven van de *Bibliotheca*.

In de ogen van de Visch was de *Bibliotheca Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis* een zo volledig mogelijk repertorium van de auteurs van zijn orde. Tijdens zijn leven verschenen er twee uitgaven van dit repertorium en in 1665 had hij nog een *Aucta-*

40. Angelus Manrique (1577-1649) was monnik van de abdij van La Huerta, Spanje. Achtereenvolgens was hij professor aan de universiteit van Salamanca, generaal overste van de Spaanse cisterciënsers en bisschop van Badajoz. Hij schreef enkele dikwijls herdrukte prekenbundels, maar hij is vooral belangrijk als auteur van de *Annales Cistercienses*, die van 1642 tot 1659 te Lyon verschenen. Hij gaat door voor een ernstig en betrouwbaar historicus, cf. C. GARCIA, *El Ilmo. Fr. Angel Manrique, Obispo de Badajoz (1577-1649)*. — *Collectanea Ordinis Cisterciensium Reformatorem*, 1950, dl. XII, p. 195-207 en 1951, dl. XIII, p. 128-139.

41. Een overzicht van de produktie van die tijd biedt het werk van Ph. LABBE, *Bibliotheca Bibliothecarum*, Parijs, 1664.

rium klaar, dat slechts in 1926-27 werd uitgegeven⁴².

In 1649 verscheen bij de drukker Joannes Serrurier te Douai de eerste uitgave van de *Bibliotheca*. De *epistola dedicatoria*, waarin de Visch zijn werk opdraagt aan abt Bernard Bottyn, is gedateerd op 8 april 1649. De vereiste toelatingen voor de druk dateren van 4 maart, 26 juli en 25 augustus 1649. We mogen dus veronderstellen dat het werk reeds klaar was voor 4 maart, maar slechts na 25 augustus verscheen⁴³. De uitgave is typografisch zeer verzorgd, zodat de eerste uitgave van het repertorium als een handig naslagwerk verscheen. In de eigenlijke *Bibliotheca* zijn 634 namen van cisterciënserauteurs opgenomen, daarna werden nog twee bijvoegsels afgedrukt, zodat de eerste uitgave inlichtingen bevat over ongeveer 660 cisterciënserauteurs. Op het einde van de uitgave heeft de Visch nog een *Chronologia antiquissima Monasteriorum Ordinis Cisterciensis* uitgegeven⁴⁴. Het werk wordt voorafgegaan door een lijst van de bronnen die de

42. Reeds geruime tijd bestonden er plannen voor een nieuwe *Bibliotheca Scriptorum Cisterciensium*. In 1969 maakte A. HOSTE, o.c., p. 79, een plan bekend voor een nieuwe *Bibliotheca* volgens het model van de *Clavis Patrum Latinorum*. Hij voorzag drie delen: een eerste deel voor de auteurs vanaf de stichting van Cîteaux tot 1250, een tweede deel van ca. 1250 tot ca. 1550 en een derde deel van 1550 tot heden. Dit plan is ondertussen, jammer genoeg, achterhaald door het verschijnen vanaf 1975 te Rochefort van de *Dictionnaire des auteurs cisterciens*, o.l.v. E. BROUETTE, A. DIMIER en E. MANNING, als nr. 16 van de reeks *La documentation cistercienne*. Voor een beoordeling van dit nieuw project zie de recensie van N. HUYGHEBAERT, — *Revue d'histoire ecclésiastique*, 1976, dl. LXXI, p. 226-227; en het artikel van B. DE GAIFFIER, *Bibliographie et hagiographie cisterciennes*, — *Analecta Bollandiana*, 1979, dl. XCVII, p. 165-170.

43. AGSB., *Rekeningen Duinenabdij*, nr. 10, 29 sept. 1649: «ghetelt aen Cerrurier over gheleverde boecken de somme van 11b.-13s.-4d.», misschien betreft het hier een aantal exemplaren van de *Bibliotheca*?

44. BSSOC., 1649, p. 271-307 (+ index). Autograaf van de Visch (1632) in AGSB., Hs. 144/124, f. 164r.-177v. Als voornaamste bron voor dit werk met ligging en stichtingsdatum van alle cisterciënserabdijen gebruikte de Visch zeer waarschijnlijk een vijftiende-eeuwse codex uit de abdijbibliotheek, nu SBB., Hs. 394, f. 147r.-150v., met verscheidene aantekeningen van de Visch. Daarnaast gebruikte de Visch zeker nog drie andere Duinenhandschriften: AGSB., Hs. 128/177, f. 1r.-25v., 129/176, f. 1r.-31r. en 132/116, f. 1r.-15r. In 1643 stelde hij dan een voorwoord bij dit werk op, waarin hij wees op de grote discrepantie tussen de verschillende dateringen in de werken of de geschiedenis van de orde. Waarschijnlijk wilde de Visch aan de gebruiker van de *Bibliotheca* een eenvoudig werkinstrument verschaffen, zowel bij het raadplegen van de *Bibliotheca*, als bij de verdere studie van de geschiedenis van de orde.

Visch had gebruikt, en ook, typisch voor zijn tijd, door een tiental huldedichten aan het adres van de Visch. Tweemaal heeft de Visch een kleine tekstuitgave ingelast⁴⁵, éénmaal ook heeft hij een artikel nogal lang uitgesponnen om er zijn eigen bevindingen in uiteen te zetten⁴⁶.

Carolus de Visch maakte reeds in 1653 gebruik van zijn tekstuitgave van de werken van Alanus van Rijsel, om een herwerkte *Bibliotheca* aan te kondigen⁴⁷. In 1656 verscheen dan, ditmaal te Keulen bij de drukker Joannes Busaeus, de tweede uitgave van de *Bibliotheca*. De *epistola dedicatoria*, nu gericht aan abt Gerard de Bare, is gedateerd op 20 mei 1655. De vereiste nieuwe toelatingen voor de druk dateren van 22 mei en 26 juni 1655 en 14 februari 1656. Het staat vast dat het werk reeds voor 10 april 1656 was verschenen⁴⁸. Voor de tweede uitgave van de *Bibliotheca* kon de Visch zich blijkbaar geen hoge drukkosten meer veroorloven: alles is in een veel kleiner lettertype gezet, het papier is van slechte kwaliteit, typografisch is de uitgave slecht verzorgd, het werk is onoverzichtelijk en moeilijk bruikbaar. De talrijke tekstuitgaven en andere kleine werken, die de Visch midden in de *Bibliotheca* in aansluiting op één of ander trefwoord heeft gepubliceerd⁴⁹, kunnen wel op zichzelf enige waarde hebben, de *Bibliotheca* zelf wordt er nog ingewikkelder en minder bruikbaar door. Het heeft er de schijn van dat Carolus de Visch met zo weinig mogelijk kosten zoveel mogelijk tekst heeft willen publiceren. De kwaliteit van de uitgave heeft daar erg onder geleden, en de Keulse uitgave van 1656 steekt dan ook schril af tegen de eerste uitgave van 1649⁵⁰.

45. BSSOC., 1649, p. 41-46 en 86-92, cf. Bijlage I, nrs. 43 en 44.

46. *Ibid.*, p. 159-164.

47. C. DE VISCH, *Alani Magni de Insulis, Doctoris Universalis, Opera Moralia, Paraenetica et Polemica*, Antwerpen, 1654, p. [X].

48. C. de Visch had 4 exemplaren naar Judocus Gillis, abt van Sint-Bernaerts op't Schelt, gestuurd, die hem daar op 10 april 1656 voor dankte, cf. AGSB., Hs. 141/108, f. 212r.

49. BSSOC., 1656, p. 45-47, 77, 90-101, 204-217, 225-226, 271-276, 305-308, 316-318, 321-325, 326-333, 334-352, 353-355, 356-406, 410-432, cf. Bijlage I, nrs. 28-30, 38bis, 43-51.

50. De Visch zelf was ook niet tevreden over de typografische kwaliteit van de uitgave zoals blijkt uit zijn brief van 23 juni 1660 aan B. Tissier, AGSB., Hs. 142/109, f. 118v.-119r.

Toch betekende de Keulse uitgave inhoudelijk een vooruitgang op de eerste uitgave. In de uitgave van 1656 heeft de Visch niet minder dan 740 trefwoorden kunnen behandelen. Tevens werden een aantal trefwoorden die reeds in 1649 waren opgenomen, herwerkt of aangevuld. Een innovatie in deze tweede uitgave is de *index cognominum*, die na de *index nominum*, of index der voornamen, is afgedrukt.

Ook na 1656 bleef de Visch onverdroten verder werken. Het resultaat was een *Auctarium ad Bibliothecam Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis*, waar hij in 1665 de laatste hand aan legde⁵¹. In 1926 en 1927 heeft dom J.-M. Canivez dit werk gepubliceerd⁵². Het *Auctarium* bevat 245 trefwoorden, waarvan er slechts 98 ook in de Keulse uitgave zijn vermeld. De Keulse uitgave moet dan ook samen met het *Auctarium* worden gebruikt.

5. Gebruik van bibliografische naslagwerken in de Bibliotheca.

Carolus de Visch heeft nooit nagelaten zijn bronnen te vermelden. Vooraan in de uitgaven van 1649 en 1656 heeft hij een *Elenchus Scriptorum quorum subsidia instructa est haec Bibliotheca Cisterciensis* doen inlassen. Ook in het *Auctarium* heeft hij een overzicht van gebruikte naslagwerken en van zijn correspondentie ingelast. Zelfs bij elk trefwoord vermeldt hij zijn bronnen. Aan de hand van de *Elenchus Scriptorum* hebben we de werkinstrumenten van de Visch geïdentificeerd⁵³.

Carolus de Visch heeft voor zijn *Bibliotheca* een vijftigtal naslagwerken geraadpleegd. Een vergelijking met de *Bibliotheca Bibliothecarum* (Parijs, 1664) van Ph. Labbe, een werk dat een overzicht geeft van de toen bestaande naslagwerken en repertoria, wees uit dat de Visch over een zeer representatieve selectie naslagwerken beschikte. Zijn repertoria konden hem informatie bezorgen uit heel Europa en uit diverse periodes. Het dient gezegd dat de Visch zich geen inspanningen gespaard heeft om aan zijn werkinstrumenten te geraken. Het feit dat hij ook over de recentste naslagwerken kon beschikken, is daar een bewijs van.

Aan de hand van drie steekproeven hebben we de manier

51. AGSB., Hs. 143/104, f. 81v. en 107v.

52. Zie Bijlage I, nr. 2ter.

53. Zie Bijlage II.

waarop de Visch zijn bibliografische naslagwerken gebruikt heeft, nader onderzocht. Er werden drie repertoria gekozen die de Visch in zijn *Bibliotheca* heeft verwerkt, en de informatie uit deze drie werkinstrumenten werd dan vergeleken met de corresponderende trefwoorden in de *Bibliotheca* van de Visch. Als vanzelfsprekend kozen we de *Bibliotheca Cisterciensis* van Ph. Seguinus⁵⁴ en de *Phoenix reviviscens* van Chr. Henriquez⁵⁵, allebei a.h.w. voorlopers van de *Bibliotheca* van de Visch. Daarnaast werd ook het werk van P. de Alva et Astorga met de *Bibliotheca* vergeleken, omdat we konden beschikken over het door de Visch gebruikte exemplaar⁵⁶.

Via Manrique wist de Visch dat de *Bibliotheca Cisterciensis* van Seguinus onvoltooid was gebleven, en hij was zich bewust van de gebreken van het werk⁵⁷. Voor de Engelse cisterciënsers had Seguinus zich volledig op het werk van Balaeus gebaseerd⁵⁸, en ook voor de andere cisterciënsers had hij geput uit be-

54. Ph. SEGUINUS, *Bibliotheca Cisterciensis seu Libellus de Scriptoribus Ordinis Cisterciensis*, — AGSB., Hs. 141/108, f. 120r.-157v., met randnotities van de Visch. De Visch kwam in het bezit van de tekst van Seguinus via de Spaanse cisterciënsershistoriograaf Angelus Manrique, die hem van het bestaan van dit werk op de hoogte bracht, cf. de brief van Manrique aan de Visch, Badajoz, 1 mei 1648, — BSSOC., 1649, p. [XV-XVI]. Manrique was in het bezit van de autograaf van Seguinus, waarvan hij een afschrift aan de Visch stuurde, cf. de brief van Manrique aan de Visch, Badajoz, 25 aug. 1648, — BSSOC., 1649, p. [XVII]. Carolus de Visch kopieerde dit werk in het derde deel van zijn *Varia Curiosa*. Het is over deze tekst dat we thans beschikken.

Philippus Seguinus, of Séguin, leefde in de tweede helft van de 16e eeuw. Hij was prior van de cisterciënsersabdij van Chaâlis in Frankrijk. Beïnvloed door de humanistische cultuur en door de talrijke werken die in zijn tijd onder de titel *De viris illustribus...* verschenen waren, heeft hij vanaf 1575 een aantal compilatiewerken samengesteld over merkwaardige cisterciënsers, waaronder de *Bibliotheca Cisterciensis* (1590), cf. S. LENSSEN, *Aperçu historique sur la vénération des Saints Cisterciens dans l'Ordre de Cîteaux*, — *Collectanea Ordinis Cisterciensium Reformatorum*, 1946, dl. VIII, p. 129 en BSSOC., 1656, p. 280.

55. C. HENRIQUEZ, *Phoenix reviviscens sive Ordinis Cisterciensis Scriptorum Angliae et Hispaniae series libri II*, Brussel, 1626.

56. P. DE ALVA ET ASTORGA, *Militia Immaculatae Conceptionis Virginis Mariae, contra Malitiam originalis infectionis peccati*, Leuven, 1663, het exemplaar van de Visch in SBB., nr. 215.

57. BSSOC., 1649, p. 221-222 en BSSOC., 1656, p. 280.

58. J. BALAEUS, *Catalogus scriptorum illustrium maioris Britanniae*, Bazel, 1557.

staande werkinstrumenten, hoewel hij ook archief- en bibliotheekonderzoek in enkele Franse abdijen had gedaan. De Visch heeft dan ook de nodige voorzichtigheid aan de dag gelegd bij de verwerking van de *Bibliotheca Cisterciensis* van Seguinus in zijn eigen repertorium⁵⁹.

De *Bibliotheca Cisterciensis* van Seguinus bevat gegevens over 168 auteurs. Van deze 168 auteurs werden er ook 158 opgenomen in de *Bibliotheca* van de Visch. Vier trefwoorden van Seguinus werden door de Visch niet overgenomen, omdat het auteurs betref die niet tot de cisterciënserorde behoorden. Tweemaal werd een trefwoord niet weerhouden omdat de desbetreffende cisterciënser geen auteur was. Eenmaal ook wilde de Visch een cisterciënserauteur niet in zijn *Bibliotheca* opnemen omdat hij later protestant was geworden⁶⁰. Van twee trefwoorden is het duidelijk dat ze door een vergissing niet in de *Bibliotheca* zijn terechtgekomen⁶¹, wat ook voor één ander trefwoord mogelijk is⁶².

43 trefwoorden uit de *Bibliotheca Cisterciensis* van Seguinus werden door Carolus de Visch zo goed als ongewijzigd overgenomen in zijn *Bibliotheca*, zowel in de eerste als in de tweede uitgave, hoewel de Visch toch tweemaal een kritische opmerking heeft gemaakt⁶³. Van deze 43 notities waren er 24 gebaseerd op onderzoek van handschriften of andere documenten door Seguinus, bij de drie overige notities gaat het om tijdgenoten van Seguinus. In de Keulse uitgave van de *Bibliotheca* heeft de Visch echter bij twee van deze notities een kritische nota ge-

59. Wij vergeleken alle trefwoorden van het werk van Seguinus met de overeenkomstige trefwoorden in de *Bibliotheca* van de Visch. Wat volgt is het resultaat van ons onderzoek. Toch heeft de Visch ook expliciet uiting gegeven aan zijn voorzichtigheid, cf. *BSSOC.*, 1656, p. 222.

60. Het gaat om een zekere *Valentinus Wannio, abbas Mubrunnensis*, cf. Ph. SEGUINUS, *o.c.*, f. 157v. Dit voorbeeld is wel zeer typisch voor de contrareformatorische ingesteldheid van de Visch.

61. Het gaat om een zekere Joannes, monnik van Morimond, en een Petrus, prior van Citeaux, cf. Ph. SEGUINUS, *o.c.*, f. 145r. en 153r., die opgenomen zijn in de index van de *Bibliotheca* van de Visch, maar in het werk zelf niet voorkomen.

62. Een zekere Robertus Richius, monnik van Pontigny, vermeld door Ph. SEGUINUS, *o.c.*, f. 154r., werd zonder opgave van enige reden niet in de *Bibliotheca* opgenomen.

63. *BSSOC.*, 1649, p. 126 en 198, *BSSOC.*, 1656, p. 138 en 244.

voegd⁶⁴, terwijl hij een andere notitie volledig herwerkte met nieuwe gegevens⁶⁵.

Carolus de Visch heeft dan nog in 35 notities de gegevens van Seguinus naast deze van een aantal andere bronnen vermeld. In acht notities heeft hij de naam van Seguinus alleen maar volledigheidshalve geciteerd. Zesmaal ook heeft hij de stellingen van Seguinus afgewezen, omdat andere naslagwerken of correspondenten hem meer zekerheid boden, of omdat hijzelf tot andere bevindingen was gekomen⁶⁶. Zeer dikwijls heeft hij het werk van Seguinus helemaal niet vermeld, hoewel hij de desbetreffende auteurs wel in de *Bibliotheca* had opgenomen. De reden daarvoor is niet ver te zoeken. Carolus de Visch beschikte o.a. over dezelfde werkinstrumenten als Seguinus, en hij verkoos zich te baseren op de oorspronkelijke bronnen, liever dan alleen maar te steunen op het compilatiewerk van Seguinus.

De Visch heeft de *Bibliotheca Cisterciensis* van Seguinus dus op een oordeelkundige manier verwerkt in zijn eigen repertorium. De oorspronkelijke gegevens van Seguinus heeft hij steeds overgenomen. De andere inlichtingen heeft hij op een kritische wijze geschift. Hij is zoveel mogelijk teruggegaan naar de oorspronkelijke bronnen, liever dan alleen te steunen op compilatiewerk. Hij aarzelde dan ook niet om in zeer veel gevallen het werk van Seguinus opzij te leggen en zo een onnodige schakel in de informatie over te slaan.

De *Phoenix reviviscens* is één van de zovele uitgaven van de Spaanse veelschrijver Chrysostomus Henriquez. Hij behandelde in dit werk een reeks van 47 Engelse cisterciënserauteurs, die allen leefden vóór het optreden van Hendrik VIII en Elizabeth I, en 79 Spaanse cisterciënserauteurs, allen uit de 16de en 17de eeuw. Voor de informatie over de Engelse auteurs had hij een beroep gedaan op allerlei repertoria, voor de Spaanse auteurs

64. *BSSOC.*, 1656, p. 222 en 232.

65. *Ibid.*, p. 135, vgl. *BSSOC.*, 1649, p. 122-123.

66. *BSSOC.*, 1649, p. 72, 123, 148-149, 189, 192-193, 220 en *BSSOC.*, 1656, p. 77, 77-78, 135, 174, 235, 247-248. Tweemaal was zijn opinie gebaseerd op wat correspondenten hem hadden laten weten, éénmaal baseerde hij zich op het werk van Jongelinus en driemaal kon hij door kritische vergelijking van andere naslagwerken niet akkoord gaan met Seguinus.

kon hij beschikken over materiaal dat hem uit Spanje was toege-
stuurd door Angelus Manrique. Hij hoopte ook nog voor de
Zuidelijke Nederlanden een repertorium van cisterciënserauteurs
uit te geven. De bedoeling van het werk was duidelijk : de
luister en de roem van de orde beklemtonen⁶⁷.

Een steekproef wees reeds uit dat de gegevens van Henriquez
over de Engelse cisterciënserauteurs door de Visch slechts zeer
sporadisch werden gebruikt⁶⁸. Carolus de Visch verkoos blijk-
baar zich te baseren op de meer oorspronkelijke repertoria van
Balaeus en Pitsaeus⁶⁹. Hij nam echter een andere houding aan
tegenover de informatie van Henriquez over de Spaanse cis-
terciënserauteurs, die hij bijna volledig heeft verwerkt in de *Bi-
bliotheca*. Van de 79 trefwoorden van Henriquez heeft de Visch
er niet minder dan 58 ongewijzigd overgenomen in de eerste
uitgave van de *Bibliotheca*. 55 notities in de tweede uitgave van
de *Bibliotheca* bleven uitsluitend gebaseerd op de *Phoenix* van
Henriquez. Dat wil niet zeggen dat de Visch het werk van
Henriquez letterlijk heeft overgeschreven, want meestal zijn de
notities van de Visch veel beknopter dan die van Henriquez,
omdat ze ontiaan zijn van de al te overdadige loftuitingen. Der-
tien notities in de eerste uitgave van de *Bibliotheca* van de Visch
zijn bijna uitsluitend gebaseerd op de *Phoenix* van Henriquez.
Daarnaast citeerde de Visch dan meestal het *Menologium Cis-
terciense*, eveneens van Henriquez⁷⁰, of de *Annales Cistercienses*
van Manrique⁷¹. Voor een zestal notities was de informatie van
Henriquez eerder van bijkomstig belang, hoewel de Visch ze
toch bewerkt heeft. Slechts tweemaal heeft de Visch bij Hen-
riquez niets nieuws gevonden.

67. C. HENRIQUEZ, *Phoenix reviviscens sive Ordinis Cisterciensis Scrip-
torum Angliae et Hispaniae series libri II*, Brussel, 1626, p. XXI-XXII.

68. Wij vergeleken de eerste negentien trefwoorden uit de *Phoenix* met de
corresponderende trefwoorden in de *Bibliotheca*. In negen gevallen citeert de
Visch het werk van Henriquez volledigheidshalve. In de tien overige notities
vermeldt hij de *Phoenix* niet eens.

69. Zie noot 58 en J. PITSAEUS, *De Illustribus Anglia Scriptoribus*, Parijs,
1619.

70. C. HENRIQUEZ, *Menologium Cisterciense*, Antwerpen, 1630.

71. Zie noot 40.

Carolus de Visch heeft dus ook de *Phoenix reviviscens* oordeelkundig gebruikt. Hij had weinig aandacht voor de Engelse cisterciënserauteurs uit de *Phoenix*. Om deze auteurs te behandelen beschikte hij over betere werkinstrumenten. Des te meer interesse had hij voor de informatie over de Spaanse cisterciëncerauteurs. Deze gegevens heeft de Visch bijna volledig in zijn *Bibliotheca* verwerkt. Toch bleef hij openstaan voor andere informatie, waaraan hij zo nodig meer belang wilde hechten.

Het werk van de Spaanse minderbroeder Petrus de Alva et Astorga was van een heel andere aard dan de twee vorige⁷². Het wilde een zo volledig mogelijk overzicht geven van alle auteurs die in hun werk hadden gehandeld over de Onbevleete Ontvangenis van de H. Maagd. Dit lijvig boekwerk verscheen in 1663 te Leuven en reeds in 1664 was Carolus de Visch in het bezit van een exemplaar⁷³. Aan de hand van dit exemplaar is het mogelijk de werkwijze van de Visch na te gaan. Hij bestudeerde eerst de index van het werk. Alle cisterciënsers die erin voorkwamen, streepte hij aan, aldus hield hij een vijftigtal namen over van cisterciënserauteurs die hem interesseerden. Daarna ging hij het werk zelf raadplegen, d.w.z. de trefwoorden waarin hij belang stelde. Deze trefwoorden vergeleek hij dan met een eventuele corresponderende notitie in de *Bibliotheca*. Dikwijls vond hij niets nieuws, aangezien Petrus de Alva et Astorga ook het werk van de Visch als informatiebron had gebruikt. Toch zijn er in het *Auctarium* achttien trefwoorden helemaal en vier gedeeltelijk gebaseerd op de *Militia Immaculatae Conceptionis*. Negen notities hebben betrekking op auteurs die de Visch nog niet kende toen hij zijn Keulse uitgave liet drukken. Ook ditmaal heeft de Visch zijn bron nooit letterlijk geciteerd. Hij beperkte zich tot de bibliografische gegevens en enkele summier biografische bijzonderheden, terwijl hij alle nodeloze uitweidingen achterwege liet. Op één uitzondering na⁷⁴, heeft hij steeds zijn bron, in dit geval

72. Zie noot 56.

73. Exemplaar nu SBB., nr. 215, nota van de Visch op de titelbladzijde.

74. Het betrof Albericus de Ronghe, monnik van Sint-Bernaerts opt Schelt; het is o.i. niet uitgesloten dat de Visch ook via andere kanalen van het werk van de Ronghe op de hoogte was, cf. *BSSOC*, *Auct.*, p. 9.

de *Militia Immaculatae Conceptionis*, vermeld. Positief is dat de Visch een werk dat toen zeer recent verschenen was, onmiddellijk gebruikt heeft. Anderzijds moet toch worden opgemerkt dat de Visch deze keer nergens blijk gaf van enige kritische beoordeling bij de verwerking van de *Militia Immaculatae Conceptionis*, een werk dat veel meer weg heeft van een groots opgezette compilatie dan van een min of meer wetenschappelijke publikatie.

Men mag dus wel stellen dat Carolus de Visch zijn bibliografische werkinstrumenten verstandig heeft gebruikt. Bijna altijd heeft hij zijn bron vermeld. Hij stelde zich niet tevreden met compilatiewerk wanneer hij ook aan meer oorspronkelijke gegevens kon geraken. Hoewel hij zich wenste te houden aan zijn informatie, kon hij ten gepasten tijde zelf een kritisch standpunt innemen en zijn bronnen beoordelen⁷⁵. Hij was ook in staat uit zijn bronnen enkel de voor hem noodzakelijke gegevens naar voren te halen en de overbodige uitweidingen weg te laten. Eén detail is wel belangrijk genoeg om het in dit besluit nog eens te vernoemen : een cisterciënserauteur die later protestant was geworden, kon geen vermelding krijgen in de *Bibliotheca* van de Visch.

6. De correspondentie van de Visch i.v.m. de Bibliotheca.

Carolus de Visch heeft bij de samenstelling van zijn *Bibliotheca* veel belang gehecht aan zijn correspondentie. Dit blijkt al uit wat hij schrijft in zijn opdrachtsbrief van de eerste uitgave⁷⁶. Hij had brieven gestuurd naar abten en geleerden in alle katholieke landen van Europa. Velen hadden geantwoord, zo schrijft hij, en hij was hen er dankbaar voor. Toch meende hij dat het boek vollediger zou zijn als anderen zich niet de moeite hadden ontzien om de gevraagde inlichtingen te bezorgen. Vooraan in zijn werk heeft de Visch zijn buitenlandse correspondenten opgesomd⁷⁷. Hij vermeldt drie correspondenten uit het Duitse Rijk, zes uit

75. Buiten de hierboven reeds vermelde voorbeelden, zie bvb. nog : *BSSOC.*, 1649, p. 2 en 126.

76. *BSSOC.*, 1649, p. [II-III] ; A. HOSTE, *o.c.*, p. 78.

77. *BSSOC.*, 1649, p. [XII-XIII].

Frankrijk, twee uit Spanje en één uit Italië. De twee appendices op de eerste uitgave heeft hij aan een Spaanse en een Italiaanse correspondent te danken⁷⁸. Voor de niet-katholieke landen van Europa en voor afgelegen streken als Polen en Ierland kon hij geen beroep doen op correspondenten. Hij vernoemt ook geen correspondenten uit de Zuidelijke Nederlanden, maar hij schrijft enkel dat hij uit de meeste belangrijke kloosters inlichtingen heeft ontvangen⁷⁹. Men zou dus verwachten dat de Visch kostbare informatie kon verstrekken over het handschriftenbezit van deze kloosters. Toch heeft de Visch meestal alleen Sanderus' *Bibliotheca Belgica Manuscripta* geëxcerpeerd⁸⁰. Sporadisch vonden we wel enkele aanwijzingen van contacten van de Visch met monniken uit andere kloosters⁸¹.

De Visch vermeldde voor het Duitse Rijk drie correspondenten : Gaspar Jongelinus, Joannes Blanckenberg en Joannes Caramuel. Reeds in 1630 correspondeerde hij met Jongelinus⁸². Blanckenberg had hij in 1629 te Clairvaux en in 1630 te Altenberg

78. BSSOC., 1649, p. 260 en 280.

79. A. HOSTE, *o.c.*, p. 78, beweert ten onrechte dat de Visch ook in Engeland relaties had.

80. Wij vergeleken een exemplaar van het werk van A. SANDERUS, *Bibliotheca Belgica Manuscripta*, 2 dln., Rijsel, 1641-1644, dat aan de Visch heeft toebehoord, en dat nu bewaard wordt te MAREDSOUS, Abdijbibliotheek, met de *Bibliotheca* van de Visch. De Visch weet bijna nooit meer te vertellen dan Sanderus. In het exemplaar van Maredsous zijn de cisterciënserhandschriften door de Visch aangestreept.

81. BSSOC., 1649, p. 22-23, 67-68, 133, 165, 214.

82. AGSB., Hs. 139/106, f. 303v. G. Jongelinus of Jongelinx, geboren te Antwerpen in 1605, werd in 1623 monnik van de Sint-Salvatorspriorij te Antwerpen. Enkele jaren later vertrok hij naar het Duitse Rijk. In 1637 verbleef hij in de abdij van Altenberg. Hij werd doctor in de theologie te Keulen en abt van twee cisterciënserabdijen in het Duitse Rijk. Tenslotte werd hij keizerlijk historiograaf te Wenen. Hij is auteur van diverse historische werken, vooral i.v.m. de cisterciënsersorde. Hij overleed te Antwerpen in 1669 (E. SCHOOLMEESTERS, — *Biographie Nationale*, dl. X, 1888, kol. 507-508 ; E. BROUETTE, — *Dictionnaire des auteurs cisterciens*, dl. I, fasc. 4, 1977, kol. 424-426.

ontmoet⁸³. Caramuel had hij leren kennen in de Duinenabdij, toen deze daar als monnik verbleef⁸⁴. De bijdrage van Jongelinus lijkt eerder gering te zijn^{84bis}. Of Joannes Caramuel werkelijk heeft meegewerkt aan de *Bibliotheca* is zeer twijfelachtig⁸⁵. Ook de bijdrage van Joannes Blanckenberg was waarschijnlijk niet erg belangrijk⁸⁶.

Voor Frankrijk kon de Visch geen beroep doen op oude bekenden. Hij schreef dan maar naar enkele abten en andere vooraanstaande cisterciënsers en vroeg hen om inlichtingen. Enkelen antwoordden, soms na verschillende brieven van de Visch, en stuurden hem een lijst met de auteurs van hun abdijs⁸⁷. Anderen,

83. AGSB., Hs. 142/109, f. 100r. Joannes Blanckenberg (1605-1662) was monnik van de abdij van Altenberg, waar hij in 1643 abt werd. In 1639 promoveerde hij tot doctor in de theologie aan de Keulse universiteit. Gedurende zijn abbatiaat werd hij nog vicaris-generaal van zijn orde in de Rijnprovincie en rector van de Keulse universiteit. Hij is auteur van een prekenbundel en van een onafgewerkte kroniek van zijn abdijs (H. MOSLER, *Die Cistercienserabtei Altenberg. — Germania Sacra, Das Erzbistum Köln*, dl. I, 1965, passim, vooral p. 173-175).

84. Joannes Caramuel y Lobkowitz (1606-1682), was een Spaanse cistercienser die vanaf 1635 een onderkomen vond in de Duinenabdij. In 1638 werd hij te Leuven doctor in de theologie en in 1644 verliet hij de Nederlanden. Hij verbleef in het Duitse Rijk, in Oostenrijk, in Bohemen en in Italië, waar hij in 1682 overleed als bisschop van Vigevano. Als theoloog was hij één van de hevigste bondgenoten van de jezuiten in hun strijd tegen het jansenisme, zelf wordt hij beschouwd als aanhanger van het laxisme. Cf. L. CEYSSENS, *Autour de Caramuel. — Bulletin de l'Institut historique belge de Rome*, 1961, dl. XXXIII, p. 329-410 ; E. BROUETTE, — *Dictionnaire des auteurs cisterciens*, dl. I, fasc. 2, 1975, kol. 157-159.

84bis. BSSOC., 1649, p. 107-108.

85. De Visch vermeldt slechts één brief van Caramuel, met zeer weinig gegevens. BSSOC., 1649, p. [XX]. In zijn notitie over Caramuel maakt de Visch geen gewag van enige medewerking aan de *Bibliotheca*, cf. *ibid.*, p. 152-155. In de tweede uitgave van de *Bibliotheca* wordt Caramuel niet meer vermeld in de lijst van medewerkers.

86. De Visch zou volgens zijn eigen getuigenis veel informatie te danken hebben aan Blanckenberg, cf. BSSOC., 1649, p. 77 en 150. Toch hebben wij geconstateerd dat de notitie die de Visch heeft gewijd aan de anonieme auteurs van Altenberg, volledig op eigen informatie was gebaseerd, cf. *ibid.*, p. 251.

87. C. Briffault, abt van Morimond, aan de Visch, Morimond, 28 jan. 1648, — BSSOC., 1649, p. [XIX-XX], cf. ook p. 29, 92, 130, 201 ; M. de Mesgrigny, abt van Pontigny, aan C. de Visch, Parijs, Sint-Bernardscollege, 2 febr. 1648, — BSSOC., 1649, p. [XVIII-XIX] en p. 5 ; P. Petit, procurator van het Sint-Bernardscollege te Parijs, schreef op 1 sept. 1648 vanuit Parijs, cf. BSSOC., 1649, p. 178. Zowel Briffault als de Mesgrigny hadden, toen zij schreven, reeds twee brieven van de Visch ontvangen.

onder wie enkele vooraanstaande prelaten, lieten helemaal niets van zich horen⁸⁸. De Visch kreeg daarentegen meer hulp van de historiograaf Claudius Chalemot, die hem in 1647 en 1648 talrijke inlichtingen bezorgde over cisterciënserauteurs uit verschillende Franse abdijen⁸⁹. Ook Josephus Arnolfini, één van de leiders van de congregatie van de stricte observantie, stuurde reeds in 1647 enkele waardevolle gegevens naar de Visch⁹⁰. Hoewel we niet meer beschikken over de aan de Visch toegestuurde informatie, kon uit een steekproef van een aantal trefwoorden in de *Bibliotheca* toch afgeleid worden dat de Visch zijn informatie steeds letterlijk weergeeft en zijn bron vermeldt. Steeds probeerde hij zijn informatie volledig te benutten, hij vermeldde zowel de gegevens afkomstig uit bibliografische werkinstrumenten, als die uit zijn correspondentie. Wanneer gegevens uit correspondentie in tegenspraak waren met wat in zijn andere bronnen werd beweerd, gaf hij steeds de voorkeur aan de stellingen van zijn correspondenten. Hij liet echter nooit na alle hem bekende opinies te vermelden⁹¹.

Voor de uitgave van 1649 kon de Visch een beroep doen op twee correspondenten uit Italië. De eerste was Carolus Emmanuel Maldura, wiens bijdrage eerder gering schijnt te zijn geweest⁹². De tweede correspondent was de befaamde kerkhistori-

88. Zo o.m. de abten van Clairvaux en La Ferté, cf. de brief van de Visch aan B. Tissier, Brugge, Duinenabdij, 23 juni 1660, — AGSB., Hs. 142/109, f. 118v., kopie van de Visch.

89. *BSSOC.*, 1649, p. 109 en 205. C. Chalemot was monnik van de abdij van Chaâlis. Hij was achtereenvolgens prior in Chaâlis en Royaumeont. In 1648 werd hij abt in La Colombe. Hij stierf in 1667. Hij was actief als tekstuitgever, ordeshistoriograaf en hagiograaf, cf. J.-M. CANIVEZ, — *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclésiastiques*, dl. XII, 1953, kol. 281; E. MANNING, — *Dictionnaire des auteurs cisterciens*, dl. I, fasc. 2, 1975, kol. 173.

90. *BSSOC.*, 1649, p. 53. J. Arnolfini werd in 1641 abt van Châtillon. Daar voor was hij provisor van het Sint-Bernardscollege te Parijs. Tot 1665 was hij vicaris generaal van de stricte observantie. Hij overleed op 28 okt. 1656, cf. R. TRILHE, — *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclésiastiques*, dl. IV, 1930, kol. 592.

91. Eén uitzondering in *BSSOC.*, 1649, p. 118. Voor onze steekproeven onderzochten we 30 trefwoorden met informatie van Franse correspondenten.

92. *BSSOC.*, 1649, p. 138. Carolus Emmanuel Maldura was op dat ogenblik monnik en lector theologie in de abdij van het H. Kruis van Jeruzalem te Rome. In 1653 werd hij abt in de Sint-Ambrosiusabdij te Milaan, cf. *BSSOC.*, 1656, p. [IX].

cus en abt Ferdinandus Ughelli⁹³. Zijn informatie over 23 Italiaanse cisterciënserauteurs, bereikte de Visch nadat het grootste gedeelte van de *Bibliotheca* reeds gezet was ; zij werd dan ook als supplement bij de *Bibliotheca* uitgegeven. Het staat zo goed als vast dat de Visch zijn informatie letterlijk heeft overgenomen⁹⁴.

Vanuit Spanje en Portugal kreeg de Visch hulp van twee Spaanse cisterciënsers : Angelus Manrique en Ildefonsus Perez de Humanes⁹⁵. Carolus de Visch heeft aan Manrique de tekst van Seguinus' *Bibliotheca Cisterciensis* te danken. De verdere bijdrage van Manrique aan de *Bibliotheca* van de Visch was zeer gering⁹⁶. Ildefonsus Perez heeft blijkbaar nogal lang gewacht om zijn informatie naar de Visch door te sturen. Zijn gegevens werden in *appendix* door de Visch gepubliceerd⁹⁷.

Slechts enkele schaarse gegevens zijn bewaard over de correspondentie i.v.m. de tweede uitgave van de *Bibliotheca*. In de opdrachtsbrief van deze tweede uitgave schreef de Visch dat

93. Ferdinandus Ughelli werd op 26 maart 1594 te Firenze geboren. Hij trad binnen in de cisterciënserabdij van de H. Maria-Magdalena te Firenze. Hij werd abt van de abdij van Tre Fontane te Rome. Hij behoorde tot de vriendenkring van paus Alexander VII en hij werd consultor van de Congregatie van de Index. Hij stierf op 19 mei 1670. Zijn voornaamste werk is de *Italia Sacra*, die hij in acht delen van 1644 tot 1662 uitgaf. De *Italia Sacra* is een monument van historisch-kritische eruditie, cf. I. VAZQUEZ, — *Lexikon für Theologie und Kirche*, dl. X, 1965, kol. 447-448 ; D. HAY, *Annalists and Historians*, Londen, 1977, p. 163-166.

94. *BSSOC.*, 1649, p. 255.

95. Voor Angelus Manrique, zie noot 40. Ildephonsus Perez de Humanes was monnik in de abdij van Valdeiglesias. In 1629 werd hij magister in de theologie en professor aan de universiteit van Salamanca. Hij leidde het college van de cisterciënserorde te Salamanca en werd abt te Valdeiglesias en Salamanca. In 1650 was hij generale overste van de Spaanse congregatie van de orde. Hij is auteur van enkele theologische werken, cf. *BSSOC.*, 1656, p. 171. Naast deze twee Spanjaarden vermeldt de Visch in 1649 nog een zekere Ludovicus de Valle, monnik van Orval, maar verblijvend in de Spaanse abdij van Sobredo, cf. *BSSOC.*, 1649, p. [XIII]. In 1656 is de Valle niet meer opgenomen in de lijst van medewerkers.

96. Cf. de brief van Manrique aan de Visch, Badajoz, 1 mei en 25 aug. 1648, — *BSSOC.*, 1649, p. [XV-XVI].

97. *BSSOC.*, 1649, p. 261-270.

abten, geleerden en kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders, vooral uit Italië en Frankrijk, hem meerdere aanvullingen stuurden en aandrongen op een tweede uitgave. Enkele bladzijden verder publiceerde hij dan zijn lijst van medewerkers uit diverse landen. In tegenstelling tot wat zou kunnen worden verwacht na zijn bewering in de opdrachtsbrief, is deze lijst praktisch ongewijzigd gebleven. Een aantal correspondenten wordt zelfs niet meer vermeld, anderen, die wel nog vermeld worden, hebben zeer waarschijnlijk niet meer meegewerkt aan de tweede uitgave⁹⁸.

De monniken van de Sint-Bernardsabdij te Rome, die tot de Italiaanse congregatie van de feullanten behoorden, waren de enige nieuwe buitenlandse correspondenten die voorkwamen op de lijst van medewerkers⁹⁹. In 1651 stuurden ze de Visch hun informatie¹⁰⁰. Er is echter geen enkele brief van deze correspondenten bewaard gebleven. Ferdinandus Ughelli, die in de Keulse uitgave van 1656 opgenomen is in de lijst van medewerkers, is de enige buitenlandse medewerker van wie er brieven zijn bewaard¹⁰¹. De zeer vriendschappelijke brieven van Ughelli bevatten o.m. een aantal inlichtingen over zijn eigen werk en over het werk van andere Italiaanse cisterciënsers. De Visch heeft de informatie van zijn Italiaanse correspondent zo letterlijk mogelijk weergegeven in de tweede uitgave van de *Bibliotheca*^{101bis}.

Opnieuw vonden we enkele aanwijzingen van de contacten van

98. *BSSOC.*, 1656, p. [IX].

99. De congregatie van de feullanten was rond 1580 gesticht. In de 17de eeuw was zij gesplitst in een Italiaanse en een Franse provincie. De Italiaanse provincie werd geleid vanuit de Sint-Bernardsabdij te Rome. Ofschoon zij juridisch geheel afgescheiden was van de orde, beschouwden zij zich toch als werkelijke cisterciënsers. De congregatie was bijzonder rijk aan theologische en filosofische schrijvers, die meestal opgenomen zijn in de *Bibliotheca* van de Visch. Cf. L. FERRANDO, — *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclésiastiques*, dl. XVI, 1967, kol. 1338-1343.

100. *BSSOC.*, 1656, p. 20 en 123.

101. *AGSB.*, Hs. 141/108, f. 196v.-199r., 11 mei 1653 ; f. 205r.-209r., 2 aug. 1654, f. 215, 13 nov. 1655, kopieën van de Visch.

101bis. Vgl. *BSSOC.*, 1656, p. 4, 20, 24, 37-39, 106, 108-109, 170, 176, 247. Zie ook N. GEIRNAERT, *Ferdinandus Ughelli (1596-1670) and Carolus de Visch (1596-1666). An Italian Contribution to the Bibliotheca Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis*, — te verschijnen in *Lias* 1980, dl. VII.

de Visch met monniken uit andere Zuidnederlandse abdijen¹⁰². Toch kan daaruit niet worden afgeleid dat hij van de kant van zijn Zuidnederlandse confraters een optimale medewerking heeft verkregen. Claudius Doresmieulx was de enige Zuidnederlandse correspondent die met name wordt vermeld door de Visch in zijn lijst van correspondenten¹⁰³. Doresmieulx had spontaan zijn medewerking aangeboden¹⁰⁴, en het is duidelijk dat de Visch de bijdrage van de Doresmieulx heeft geapprecieerd.

In vergelijking met de eerste uitgave is het aantal correspondenten zeker niet aangegroeid. De nieuwe gegevens in de tweede uitgave zullen dan ook hoofdzakelijk afkomstig zijn uit bibliografische werkinstrumenten. Een aantal tijdgenoten van de Visch had zelfs laten weten dat zij het nog niet op prijs stelden met hun werken in de *Bibliotheca* vermeld te worden¹⁰⁵. Anderzijds

102. AGSB., Hs. 141/108, f. 188r.-189v., brief (kopie van de Visch) van Antonius le Waitte, Namen, 2 dec. 1651, zonder eigenlijke informatie; f. 193v., brief (kopie van de Visch) van Lieven Vaentkens, abt van Boudelo, 16 aug. 1653, waarin een werk van zijn prior wordt aangeboden. Servatius Gillet, prior van Villers stuurde inlichtingen over de handschriften van Villers, cf. *BSSOC.*, 1656, p. 213. Een andere monnik van Villers schonk de Visch een exemplaar van een werkje dat hij had gepubliceerd, cf. P. CHIFLETIUS, *De pernobilis et militari genere Sancti Bernardi*, Leuven, 1653, exemplaar ingebonden in AGSB., Hs. 141/108, f. 246r.-253r. De Visch wijdde enkele lovende woorden aan het werk van Chifletius, cf. *BSSOC.*, 1656, p. 259. Ignatius Huart, monnik van Aulne en jansenistisch interpretator van Bernardus, werd door de Visch veel onvriendelijker behandeld: samen met een felle aanval op de theorieën van Huart en het jansenisme, publiceerde de Visch, zeer tegen de zin van Huart, een brief van deze laatste, gedateerd 13 juli 1654, cf. *BSSOC.*, 1656, p. 168-170, en AGSB., Hs. 141/108, f. 214v., brief van Huart aan de Visch, 25 sept. 1655, waarin deze vraagt aan de Visch af te zien van de publikatie van de vorige brief.

103. Claudius Doresmieulx was afkomstig van Atrecht. Hij was bibliothecaris van verschillende edellieden en hij onderhield betrekkingen met vele geleerden van zijn tijd, zo o.m. A. Sanderus en Ludovicus Jacob de Saint-Charles. Hij was de samensteller van een *Bibliographus Belgicus, seu librorum Index, qui in Regiis maxime Catholicis Belgii Provinciis, anno 1640 novi vel emendatiores vel auctiores prodierunt*, Brussel-Rijsel, 1641, en van meerdere handschriftencatalogi, cf. J.F. FOPPENS, *Bibliotheca Belgica*, dl. I, Brussel, 1739, p. 184-185 en A. SANDERUS, *Bibliotheca Belgica Manuscripta*, dl. I, Rijsel, 1641, p. 65-90, 230-242 en 254-266.

104. Doresmieulx aan de Visch, Brussel, 4 sept. 1655, — AGSB., Hs. 141/108, f. 213v., kopie van de Visch.

105. *BSSOC.*, 1656, p. [VII], Praefatio.

kan uit de bewaarde correspondentie, o.m. van Ughelli, worden afgeleid dat de Visch zijn informatie nauwkeurig, soms bijna scrupuleus, heeft gekopieerd.

In tegenstelling tot de tweede uitgave van de *Bibliotheca* kon de Visch voor zijn *Auctarium* blijkbaar meer rekenen op een aantal correspondenten. Ferdinandus Ughelli wordt als eerste vermeld in de lijst van medewerkers¹⁰⁶. In een brief van 15 oktober 1659 had Ughelli aan de Visch informatie bezorgd voor vijf nieuwe trefwoorden, terwijl hij ook verbeteringen en aanvullingen van negen trefwoorden uit de Keulse uitgave bezorgde¹⁰⁷. Carolus de Visch geeft de addenda en errata van Ughelli op twee errata na, letterlijk in zijn *Auctarium*¹⁰⁸.

De jezuïet Joannes Gamans heeft eveneens een niet onbelangrijke bijdrage voor het *Auctarium* geleverd, hoewel hij slechts één brief, gedateerd te Aschaffenburg op 27 februari 1659, aan de Visch geschreven heeft¹⁰⁹. In deze brief gaf hij aan de Visch inlichtingen over niet minder dan 23 cisterciënserauteurs. Het spreekt vanzelf dat de Visch Gamans zeer dankbaar was voor deze spontaan aangeboden informatie. Hij ging nochtans niet met alles wat Gamans schreef akkoord, en hij maakte hem zijn bemerkingen over¹¹⁰. De Visch stond min of meer kritisch tegenover de informatie van Gamans. Deze informatie betrof meestal Duitse auteurs, wiens werken Gamans had gezien, meestal niet in cisterciënserbibliotheken. Toch heeft de Visch de meeste van

106. *BSSOC.*, *Auct.*, p. 2.

107. *AGSB.*, Hs. 141/108, f. 185r.-187v.

108. *BSSOC.*, *Auct.*, p. 10, 11, 12, 28, 31, 45 en 59.

109. *BSSOC.*, *Auct.*, p. 2-3 en *AGSB.*, Hs. 141/108, f. 179r.-185r., kopie van de Visch. J. Gamans was geboren te Eupen op 8 juli 1606. Hij werd jezuïet in 1623. Hij was militair aalmoezenier in de Nederlanden en in het Duitse Rijk, wat voor hem blijkbaar ook een gelegenheid was om talrijke bibliotheken te bezoeken en er de handschriften te bestuderen. Hij correspondeerde o.m. met de Bolandisten aan wie hij talrijke documenten bezorgde. Na zijn aalmoezeniersloopbaan werd hij verbonden aan het college te Aschaffenburg in het bisdom Mainz, cf. C. SOMMERVOGEL, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus, Bibliographie*, dl. III, 1893, kol. 1148-1150.

110. Een kopie van de Visch in *AGSB.*, Hs. 141/108, f. 256v.-260r.

Gamans' inlichtingen integraal in het *Auctarium* ingelast¹¹¹.

Een derde vermeldenswaardige medewerker aan het *Auctarium* was de geleerde karmeliet Ludovicus Jacob de Saint-Charles¹¹². Jacob heeft aan de Visch o.m. uittreksels bezorgd uit enkele van zijn nog onuitgegeven werken, meer bepaald de *Bibliotheca Cardinalitia*, de *Bibliotheca illustrium Feminarum* en de *Bibliotheca Burgundica*^{112bis}. Andere medewerkers aan het *Auctarium* waren de geleerde cisterciënsers Bertrandis Tissier¹¹³ en Jacobus de

111. BSSOC., *Auct.*, p. 9, 13, 16, 14, 18, 25, 27, 28, 30, 35, 38, 42, 48. Twee notities van Gamans werden door de Visch helemaal niet in het *Auctarium* opgenomen: Adam Parisiensis, wiens naam Gamans aan Adam de Persenia deed denken (!), en een Martinus, abbas Dunensis, van wie de Duinheer Carolus de Visch zeker wist dat hij nooit had bestaan. Gamans had ook drie teksten gevonden, waarvan hij meende dat ze van Alanus van Rijsel waren, twee van deze teksten werden door de Visch met zeer veel voorbehoud overgenomen.

112. Ludovicus Jacob de Saint-Charles werd geboren te Chalon-sur-Saône in 1608. In 1625 werd hij karmeliet. In 1643 was hij te Lyon, vanaf 1644 verbleef hij te Parijs. Hij noemde zichzelf raadgever en aalmoezenier van de koning. Hij was bibliothecaris van verschillende vooraanstaande Franse persoonlijkheden. Hij mag aangezien worden als de grondlegger van de moderne bibliografie, door de publicatie van een groot aantal bibliografische naslagwerken. Hij stierf te Parijs in 1670, cf. L.-N. MALCLES, *Le fondateur de la bibliographie nationale en France, le R.P. Louis Jacob de Saint-Charles (1608-1670)*, — *Mélanges d'histoire du livre et des bibliothèques offerts à Monsieur Frantz Calot*, Parijs, 1960, p. 243-255.

112bis. BSSOC., *Auct.*, p. 3. Resten van de correspondentie tussen Jacob en de Visch in AGSB., 142/109, f. 135 en f. 140v.-141r. De verwerking van de gegevens door de Visch in BSSOC., *Auct.* p. 19, 24, 27, 30, 40, 44, 58, 63 en 64.

113. Bertrandus Tissier was doctor in de theologie van de Sorbonne. Als prior leidde hij de abdij van Bonnefontaine in het bisdom Reims, ontstaan in de XIIe eeuw, die toen een commenditaire abt had. Niettemin kon hij de tijd vinden om enkele theologische werken te schrijven, veelal anti-jansenistisch gericht, en om in een zedelijke in-folio-uitgave een *Bibliotheca Patrum Cisterciensium* te publiceren. Onder zijn impuls kwam er in de abdij ook een drukkerij, cf. J.-M. CANIVEZ, — *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclésiastiques*, dl. IX, 1937, kol. 1035-1036.

De correspondentie van Tissier en de Visch begon met een brief van Tissier, gedateerd op 28 mei 1660, AGSB., Hs. 142/109, f. 116v.-117v., kopie van de Visch. Tissier maakte de Visch een aantal suggesties en aanvullingen over, en vroeg ook inlichtingen met het oog op zijn eigen tekstuitgaven. De Visch hield rekening met de suggesties van de prior van Bonnefontaine, maar kon toch niet met al zijn opmerkingen akkoord gaan (De Visch aan Tissier, Brugge, Duinenabdij, 23 juni 1660, — AGSB., Hs. 142/109, f. 118r.-119r.). Nadat Tissier in een volgende brief zijn opinie had verduidelijkt, heeft de Visch in zijn *Auctarium*

Lannoy¹¹⁴. Vooral de Lannoy heeft een belangrijke en waardevolle bijdrage geleverd¹¹⁵. Hij heeft niet alleen persoonlijk meegewerkt aan het *Auctarium*, maar hij heeft de Visch ook in contact gebracht met een Poolse monnik, een zekere Adalbertus Kolaski¹¹⁶. Verder kreeg de Visch nog informatie uit Clairvaux van de historiograaf Claudius Maillet¹¹⁷. Nog enkele andere correspondenten moeten hier vermeld worden, hoewel ze niet opgenomen zijn in de lijst van medewerkers. Op 29 augustus 1658 stuurde Antonius le Waitte een boek aan zijn vriend de Visch. «*Habe, lege, cense*», luidde zijn verzoek¹¹⁸. De Visch heeft het

terdege rekening gehouden met de suggesties van Tissier, cf. de brief van Tissier aan de Visch, Bonnefontaine, 4 aug. 1663, — AGSB., Hs. 142/109, f. 133r.-134v. (het lijkt ons zeer waarschijnlijk dat Tissier en de Visch ook tussen 1660 en 1663 hebben gecorrespondeerd), en *BSSOC.*, *Auct.*, p. 25, 32-33.

114. *BSSOC.*, *Auct.*, p. 3. Jacobus de Lannoy, die afkomstig was uit het Doornikse, was geweigerd voor het noviciaat in de congregatie van St.-Maur, omdat men meende dat hij te onstandvastig was. Na enige tijd dominicaan te zijn geweest, werd hij monnik te Cîteaux, waar hij bibliothecaris en historiograaf werd. Hij voerde een drukke briefwisseling met d'Achery en Mabillon, cf. *BSSOC.*, *Auct.*, p. 3 en 33, en J.M. BESSE, *Les correspondants cisterciens de d'Achery et de Mabillon, Dom de Lannoy*, — *Revue Mabillon*, 1907, dl. III, p. 225.

115. Bewijzen daarvoor zijn het getuigenis van de Visch zelf, *BSSOC.*, *Auct.*, p. 3 en 44, een uittaling van de Lannoy in een brief aan d'Achery, cf. J.M. BESSE, *art. cit.*, p. 347-348, en niet in het minst een dertigtal verwijzingen naar de Lannoy en de bibliotheek van Cîteaux in het *Auctarium* zelf.

116. AGSB., Hs. 142/109, f. 139r.-140v. Voor de verwerking van de gegevens van Kolaski, vgl. *BSSOC.*, *Auct.*, p. 12 en 57-58.

117. Claudius Maillet had reeds in 1647 een geschiedenis van zijn abdij Vauluisant, in het Franse bisdom Sens, geschreven. Hij was prior te Vauluisant. Door de abt van Clairvaux was hij historiograaf van de filiatie van Clairvaux benoemd. Nog in 1665 was hij bezig met het samenstellen van de *Annales* van de filiatie van Clairvaux, cf. *BSSOC.*, 1656, p. 314 en *BSSOC.*, *Auct.*, p. 24. Waarschijnlijk is de catalogus van het handschriftenbezit van Clairvaux, die door de Visch herhaaldelijk wordt geciteerd (*BSSOC.*, *Auct.*, p. 10, 11, 39, 41, 45, 48, 58, 60, 61), hem door Maillet ter beschikking gesteld. Een gedeelte van de correspondentie Maillet-de Visch is gewijd aan een polemiek i.v.m. enkele auteurs uit de *Bibliotheca*, cf. AGSB., Hs. 142/109, f. 96r.-100r., 116r. en 143/104, f. 82r.-83r. Maillets bemerkingen zijn door de Visch, hoewel met enige reserves, opgenomen in het *Auctarium*, cf. *BSSOC.*, *Auct.*, p. 15 en 35.

118. AGSB., Hs. 141/108, f. 258r., kopie van de Visch. Antonius le Waitte werd geboren te 's Gravenbrakel op 29 sept. 1600. In 1619 werd hij monnik in de abdij van Cambron. Van 1622 tot 1625 studeerde hij theologie te Douai. Hij was

werk, samen met enkele woorden van lof, vermeld in zijn *Auctarium*¹¹⁹. Het lijkt ons wel waarschijnlijk dat ook andere tijdgenoten van de Visch hem hun werken stuurden¹²⁰. Verder schijnt de Visch nog contact te hebben gehad met de reguliere kanunniken van Sint-Maarten te Leuven¹²¹. Nog na 5 juli 1665 kreeg hij inlichtingen toegestuurd over een negental Duitse cisterciënserauteurs¹²². Via Bollandus kwam de Visch in het bezit van een aantal gegevens uit de vervalste kronieken van Alexander Butkens¹²³. Ook Claudius Doresmieulx heeft nog informatie doorgegeven voor het *Auctarium*¹²⁴.

Na dit overzicht mag wel geconcludeerd worden dat een groot deel van het *Auctarium* gestoffeerd is met informatie uit de correspondentie van de Visch. Een aantal correspondenten genoot een zeer degelijke wetenschappelijke reputatie. Hun medewerking kon de kwaliteit van het *Auctarium* alleen maar verbeteren. Het is duidelijk dat Carolus de Visch een grote inspanning geleverd heeft om van zoveel mogelijk correspondenten zoveel mogelijk informatie los te krijgen. Voor het *Auctarium* lijkt hij daarin beter te zijn geslaagd dan voor de twee uitgaven van de *Bibliotheca*.

achtereenvolgens bibliothecaris, docent in de theologie te Cambron, biechtvader in de abdij van Beaupré en prior te Cambron. In 1650 werd hij abt in de abdij van Moulins bij Namen. In 1662 werd hij abt van Cambron, waar hij stierf op 4 okt. 1677. Hij stond bekend als een vroom en geleerd man, auteur van diverse werken m.b.t. de geschiedenis van zijn abdij, de spiritualiteit en de theologie (*BSSOC.*, 1649, p. 22, *BSSOC.*, 1656, p. 407-409, *BSSOC.*, *Auct.*, p. 11, U. BERLIERE, *Monasticon belge*, dl. 1, vol. 1, Maredsous, 1890, p. 85-86 en vol. 2, Maredsous, 1897, p. 355).

119. *BSSOC.*, *Auct.*, p. 11.

120. Vgl. *BSSOC.*, *Auct.*, p. 13, 26, 32, 68.

121. *BSSOC.*, *Auct.*, p. 9.

122. *BSSOC.*, *Auct.*, p. 78-79. Bij één trefwoord op p. 79 heeft de Visch genoteerd dat de abt van Lützel hem de informatie bezorgde.

123. Alexander Butkens, broer van de bekende historiograaf Christophorus Butkens, is verantwoordelijk voor een aantal valse kronieken, die hij toeschreef aan twee fictieve monniken van Ter Doest, Albericus en Victoricus, cf. P. BONENFANT, *Quelques faux actes princiers intéressants Bruxelles, La question des falsifications de Christophe Butkens*, — *Annales de la société d'Archéologie de Bruxelles*, 1962-66, dl. LI, p. 135-156.

124. *AGSB.*, Hs. 141/108, f. 216, 143/104, f. 165v.-166r., *BSSOC.*, *Auct.*, p. 36.

7. De eigen bijdrage van Carolus de Visch.

De persoonlijke bijdrage van Carolus de Visch, d.w.z. de informatie die door de Visch persoonlijk werd aangebracht, stond vooral in verband met de auteurs van de Duinenabdij en van Ter Doest. Daarnaast kon de Visch ook zijn gegevens over andere cisterciënserauteurs aanvullen door eigen onderzoek van enkele handschriften.

Carolus de Visch heeft in zijn *Bibliotheca*, d.w.z. de uitgave van Douai, de Keulse uitgave en het *Auctarium*, 33 notities gewijd aan auteurs uit de abdijen van De Duinen en Ter Doest. In dertien trefwoorden behandelt hij zijn tijdgenoten. Twee Duinheren, Antonius van Hertbosch en Franciscus Penneman, worden enkel vermeld in de eerste uitgave van de *Bibliotheca*¹²⁵. Waarschijnlijk stelden zij het zelf niet op prijs ook in de tweede uitgave te worden vermeld. Eén auteur, abt Adrianus Cancellier, wordt alleen in de tweede uitgave van de *Bibliotheca* vermeld¹²⁶. Vijf notities zijn in de tweede uitgave ongewijzigd overgenomen uit de eerste uitgave¹²⁷. De bijdragen over Adriaan Mueleman en Benedictus de Bacquere werden in de tweede uitgave van de *Bibliotheca* nog aangevuld met nieuwe gegevens¹²⁸. De notitie over Joannes Caramuel werd in de tweede uitgave volledig gewijzigd en dan nog eens aangevuld in het *Auctarium*¹²⁹. Carolus de Visch heeft er dan ook nog voor gezorgd dat zijn eigen lijst

125. *BSSOC.*, 1649, p. 22 en 102.

126. *BSSOC.*, 1656, p. 5. In of na 649 is de Visch zich gaan verdiepen in de figuur van Adrianus Cancellier. Daardoor ontdekte hij enkele werken van Cancellier, meer bepaald zeven sermoenen en een tractaatje, *industriæ omnibus animarum Rectoribus perutiles*. De teksten van deze werken zijn door toedoen van de Visch bewaard gebleven : AGSB., Hs. 92/173 en 140/107, f. 167r.-182v.

127. Het gaat om de notities over Adrianus Mesdagh (*BSSOC.*, 1649, p. 6 en 1656, p. 5), Chrysostomus Henriquez (*BSSOC.*, 1649, p. 61-66, en 1656, p. 65-66), Leander vander Bandt (*BSSOC.*, 1649, p. 184-185 en 1656, p. 230-231), Petrus de la Rue (*BSSOC.*, 1649, p. 218 en 1656, p. 276), en Theodorus Pybes (*BSSOC.*, 1649, p. 245 en 270, en 1656, p. 305).

128. Adriaan Mueleman : *BSSOC.*, 1649, p. 6 en 1656, p. 6 ; Benedictus de Bacquere : *BSSOC.*, 1649, p. 32 en 1656, p. 35.

129. *BSSOC.*, 1649, p. 152-155, volledig gewijzigd in 1656, p. 178-200, door de uitgave van een *Catalogus omnium operum* van Caramuel zelf en nog eens aangevuld in *Auct.*, p. 46.

van publikaties goed bijgehouden bleef¹³⁰. Tenslotte vermeldde hij in het *Auctarium* nog een werk dat door de Duinenabdij was uitgegeven ter gelegenheid van de herdenking van de dood van Bernardus van Clairvaux in 1653¹³¹. Op twee uitzonderingen na¹³², zijn al deze korte bijdragen uitsluitend gebaseerd op het persoonlijk getuigenis van de Visch. Veelal maakt hij ook gewag van onuitgegeven werken. Deze notities bieden dan ook een volledig overzicht van de literaire produktie in de Duinenabdij tijdens de eerste helft van de 17e eeuw.

Van de twintig overige notities zijn er tien vanaf 1649 ongewijzigd gebleven. Meestal zijn deze trefwoorden praktisch helemaal gebaseerd op bronnenmateriaal uit de Duinenabdij, archivalische documenten of handschriften¹³³. Voor één trefwoord vermeldt hij ook bronnenmateriaal uit de abdijen van Clairvaux en Altenberg¹³⁴. Hoewel deze notities van ongelijke waarde zijn¹³⁵, heeft de Visch meestal toch blijk gegeven van verstandig kritisch inzicht¹³⁶.

Vijf monniken van de Duinenabdij of van Ter Doest werden zowel in de eerste als in de tweede uitgave vermeld, maar dan met een gewijzigde notitie in de tweede uitgave. Drie notities

130. *BSSOC.*, 1649, p. 59-60, aangevuld in 1656, p. 62-63, en in het *Auct.* p. 20.

131. *BSSOC.*, *Auct.*, p. 26.

132. De notities over Caramuel en Henriquez.

133. Zo is de bijdrage over Adriaan de But hoofdzakelijk gebaseerd op gegevens uit het handschriftenbezit van de Duinenabdij, aangevuld met enkele eenvoudige vermeldingen van andere auteurs; ietwat meer in negatieve zin moet worden aangestipt dat de Visch in deze notitie niet zeer secuur is tewerkgegaan: zijn vermelding van de *Epistolae plures ad diversos*, volgens hem door de But geschreven, slaat op het handschrift, SBB., Hs. 441, f. 219r.-233r., in feite een verzameling brieven gericht aan de But, cf. *BSSOC.*, 1649, p. 5-6, en 1656, p. 5.

134. De notitie over Mattheus Pillaert, *BSSOC.*, 1649, p. 194-196, en 1656, p. 248.

135. In een aantal trefwoorden moest hij bekennen een groot aantal handschriften uit de Duinenabdij niet te kunnen identificeren (*BSSOC.*, 1649, p. 80, en 1656, p. 85); van twee «auteurs» kon hij geen werken terugvinden, cf. *BSSOC.*, 1649, p. 128 en 176-177, en 1656, p. 139-140 en p. 233-234.

136. *BSSOC.*, 1649, p. 231-232 en 1656, p. 289-290 (Robertus van Brugge).

werden slechts weinig gewijzigd¹³⁷. De notitie over Oraus Nicasius Arnoldi moest echter helemaal gewijzigd worden, wegens fouten in de eerste uitgave¹³⁸. In de tweede uitgave kon de Visch ook de *Anonymus Thosanus* als Walterus de Muda identificeren¹³⁹.

Carolus de Visch vond zowel voor de tweede uitgave als voor het *Auctarium* nieuwe gegevens over Aegidius de Roya, Jan Brando en Elias van Koksijde¹⁴⁰. Voor deze notities had hij handschriften bestudeerd uit de abdij van Sint-Bernaerts opt Schelt, uit de Sint-Bertijnsabdij te Sint-Omaars, het college van Atrecht te Leuven, de Sint-Pietersabdij van Oudenburg en de Sint-Pietersabdij van Gent. Uit verscheidene van deze handschriften heeft hij uitgebreide aantekeningen gemaakt¹⁴¹. Eén notitie werd door de Visch met enig voorbehoud opgenomen¹⁴². Samen met Bollandus hechtte de Visch geloof aan de vervalsingen van Alexander Butkens, waardoor de fictieve auteurs Albericus en Victoricus van Ter Doest in de *Bibliotheca* werden opgenomen¹⁴³.

De notities van de Visch over de auteurs van de Duinenabdij en van Ter Doest behoren, alles in acht genomen, tot de meest

137. *BSSOC.*, 1649, p. 7 en 1656, p. 6-7 (Aegidius de Dammis), 1649, p. 59 en 1656, p. 123 (Bernardus/Gerardus Borluut), 1649, p. 100 en 1656, p. 110-111 (Fraciscus Caesar/de Keyser).

138. De Visch had deze vijftiende-eeuwse musicus gesitueerd in de zestiende eeuw, meer bepaald onder de regering van Karel V. In de Keulse uitgave moest hij schrijven dat Arnoldi in de vijftiende eeuw leefde cf. *BSSOC.*, 1656, p. 254.

139. *BSSOC.*, 1649 en 1656, p. 316-319.

140. *BSSOC.*, 1649, p. 8-9, 150, 85-92, 1656, p. 8-9, 176, 90-101, *Auct.*, p. 7, 46, 28.

141. AGSB., Hs. 141/108, f. 41r.-57v. en 160, 142/109, f. 145r.-220v.

142. *BSSOC.*, 1656, p. 226.

143. Zie ook noot 123. Hoewel de Visch Albericus van Ter Doest reeds had vermeld in *BSSOC.*, 1656, p. 17, begon hij zich pas voor deze figuur en zijn werken te interesseren n.a.v. een brief van Bollandus, Antwerpen, 16 mei 1662, uitg. A. ANGILLIS, *o.c.*, p. 238-239. Het antwoord van de Visch aan Bollandus, Brugge, 2 aug. 1662, is uitgegeven door R. DE SCHEPPER, *Lettre inédite de Charles de Visch à Bollandus*, — *ASEB.*, 1908, dl. LVIII, p. 381-388. Een aantal notities zijn uitsluitend gebaseerd op de vervalsingen van Alexander Butkens: *BSSOC.*, *Auct.*, p. 7, 9, 11, 13-14, 28, 44, 46, 64 en 74.

betrouwbare bijdragen van de *Bibliotheca*. Ze zijn meestal gebaseerd op oorspronkelijk bronnenmateriaal en opgesteld door iemand die zeer goed op de hoogte was van de geschiedenis van de twee abdijen. Het staat vast dat de meeste van deze notities nu nog belangrijk zijn voor de geschiedenis van het intellectueel leven in de Duinenabdij en in Ter Doest.

De persoonlijke bijdrage van de Visch in de *Bibliotheca* beperkte zich niet tot het opstellen van notities over de auteurs van zijn eigen abdij en van Ter Doest. Ook voor een aantal notities over andere auteurs heeft hij zelf gegevens bijeengezocht, dit door zelf in enkele bibliotheken handschriften te onderzoeken. De Visch was vooral vertrouwd met de handschriften uit de bibliotheek van de Duinenabdij. In de Keulse uitgave van de *Bibliotheca* heeft hij in twintig trefwoorden 35 handschriften uit de Duinenabdij geciteerd¹⁴⁴. Hoewel dit zeer weinig lijkt, moet opgemerkt worden dat uit een vergelijking met de catalogus van het handschriftenbezit van de abdij, gepubliceerd door Sanderus, blijkt dat de Visch zijn kennis van de bibliotheek optimaal heeft benut¹⁴⁵. Verscheidene handschriften die geciteerd worden, komen niet voor bij Sanderus. En hoewel de Visch soms wat al te lichtvaardig een standpunt innam¹⁴⁶, kan men hem toch niet

144. *BSSOC.*, 1656, p. 10 : 1 hs. (Aelred van Rievaulx), p. 41-44 : 4 hss. (Bernardus van Clairvaux), p. 14 : 7 handschriften (Alanus van Rijsel), p. 61, 123, 130, 130, 133, 137, 163, 163, telkens 1 hs. per trefwoord (statuten van het generaal kapittel, Geroch cisterciensis monachus, G. monachus cisterciensis, Gualterus, abt van Margan, Guerricus van Igny, Guido monachus, Willem van Sint-Thierry, Humbertus van Preuilly, Jacobus van Eltville), p. 172 : 6 hss. (Joachim van Fiore), p. 224 : 2 hss. (Joannes van Limoges), p. 232 en 244 : 1 hs. (Joannes van Villers en anoniem cisterciënsen), p. 253 : 3 hss. (Petrus Cantor), p. 303, 305 en 326, telkens 1 hs. (Stephanus Langton, anoniem monnik van Villers en Wilhelmus van Hauterive).

145. Alle cisterciënsershandschriften die vermeld zijn bij A. SANDERUS, *o.c.*, I, p. 150-207, worden ook in de *Bibliotheca* vermeld, op één na, een handschrift van de *Sermones super Cantica Canticorum* van Gilbertus van Hoiland, A. SANDERUS, *o.c.*, I, p. 162, niet in *BSSOC.*, 1656, p. 126. Verscheidene handschriften die niet vermeld zijn bij Sanderus, komen wel voor in de *Bibliotheca* van de Visch.

146. Zonder enige argument durfde hij vermoeden dat «Geroch ordinis cisterciensis monachus», in feite Gerhoch van Riechersberg, en «G. monachus cisterciensis» dezelfde persoon waren, cf. *BSSOC.*, 1649, p. 112 en 1656, p. 123-124.

verwijten dat hij bij het gebruik van de handschriften die binnen zijn bereik lagen, niet gewetensvol te werk is gegaan¹⁴⁷.

Daarnaast heeft hij ook in enkele andere bibliotheken handschriften onderzocht. Tijdens zijn verblijf in Duitsland bezocht hij de abdijbibliotheken van Altenberg, Altenkamp en Eberbach. In zijn *Bibliotheca* heeft hij gebruik gemaakt van gegevens die hij daar had ontdekt. In zeven trefwoorden gebruikte hij tien handschriften uit deze Duitse abdijen¹⁴⁸. De Zuidnederlandse cisterciënserbibliotheken werden door de Visch nooit systematisch onderzocht¹⁴⁹. Andere bibliotheken kende hij zeker niet, met uitzondering van die van de Jezuïeten te Brugge en te Leuven¹⁵⁰.

Om zelf aan onderzoek te doen was Carolus de Visch dus zo goed als uitsluitend aangewezen op het handschriftenbezit van zijn eigen abdij. Dat kon misschien volstaan voor de auteurs van de Duinenabdij en van Ter Doest, voor notities over andere auteurs was het zeker onvoldoende. En hoewel de Visch ook hier zijn beperkte mogelijkheden optimaal heeft benut, was zijn persoonlijke bijdrage voor de notities over deze andere cisterciënserauteurs slechts van weinig belang.

147. De bibliotheek van zijn abdij bewaarde ook een handschrift van de *Summa aurea in 4 libros Sententiarum*, van Guilielmus, bisschop van Parijs, thans AGSB., Hs. 32/160. De Visch dacht eerst dat deze auteur later cisterciënser was geworden, cf. zijn nota op f. 1v. Later ontdekte hij dat dit niet het geval was, cf. *BSSOC.*, 1649, p. 123, en hij heeft het handschrift dan ook niet gebruikt.

148. Hss. uit de abdij van Altenberg : *BSSOC.*, 1656, p. 57 ; 1 hs. (Caesarius van Heisterbach), p. 314-315 : 2 hss. (trefwoord i.v.m. Altenberg). Hss. uit de abdij van Altenkamp : *BSSOC.*, 1656, p. 42 en 118, telkens 1 hs. (Bernardus van Clairvaux en Gallus, abt van Königsaal). Hss. uit de abdij van Eberbach : *BSSOC.*, 1656, p. 86 en 128 : telkens 1 hs. (abdij van Eberbach en Goswinus Bossutus), p. 218 : 3 hss. (Joannes van Eberbach).

149. Eenmaal wordt een handschrift uit Orval vermeld, éénmaal uit Sint-Bernaerts opt Schelt, éénmaal uit Villers en éénmaal uit Cambron. Het betreft handschriften waarvan de Visch uitdrukkelijk zegt dat hij ze gekopieerd of onderzocht heeft, cf. *BSSOC.*, 1656, p. 51, 79, 120 (twee trefwoorden).

150. Driemaal citeert de Visch handschriften uit de bibliotheek van de Brugse jezuïeten : *BSSOC.*, 1656, p. 42, 57 en 172. In 1651 bracht hij een bezoek aan de jezuïeten te Leuven, waar hij enkele handschriften onderzocht, cf. *BSSOC.*, 1656, p. 30, 42, 133.

8. Terugblik.

Het is duidelijk dat de *Bibliotheca* van Carolus de Visch niet mag worden beoordeeld volgens actuele normen, maar naar zijn waarde als werk uit de 17e eeuw. Men kan nochtans niet ontkennen dat de *Bibliotheca Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis* nog steeds een belangrijk werk is. Voor de raadpleging ervan kan de Keulse uitgave echter niet volstaan. Het *Auctarium* is een noodzakelijke aanvulling op deze Keulse uitgave, terwijl ook de uitgave van Douai nog goede diensten kan bewijzen. Van meetaf aan had Carolus de Visch met dit werk een tweeledige bedoeling: enerzijds wilde hij aan zijn confraters, en ook aan andere geleerden, een nuttig werkinstrument verschaffen, anderzijds wilde hij met zijn repertorium de verdiensten van zijn orde in het licht stellen.

Voor de samenstelling van zijn *Bibliotheca* heeft de Visch in ruime mate een beroep gedaan op bestaande naslagwerken. Het dient gezegd dat hij zich geen moeite heeft ontzien om te kunnen beschikken over een zo breed mogelijke waaier van allerlei hulpmiddelen. Toch heeft hij zich niet beperkt tot klakkeloos compileren van allerlei gegevens: zonder op eigen houtje de verkregen informatie te verdraaien, durfde hij de beschikbare bronnen tegen elkaar afwegen, hij schiftte overbodige uitweidingen, stelde kritische vragen, en probeerde door te dringen tot aan de oorspronkelijke bron. Hij bleef zich bewust van de mogelijke gebreken in zijn informatie en hij liet niet na zoveel mogelijk bronnen te vermelden.

De Visch bleef steeds streven naar meer volledigheid in zijn werk, vandaar stelde hij zich niet tevreden met gegevens uit reeds bestaande naslagwerken. Hij probeerde nog meer oorspronkelijke informatie te krijgen van zijn correspondenten. De Visch moet wel zeer teleurgesteld zijn geweest over de onverschilligheid van velen die hij had aangeschreven. Toch kon hij zich verzekeren van de hulp van enkele verdienstelijke geleerden van zijn tijd. Hun bijdrage betekende een verrijking voor de *Bibliotheca*. De meeste geleerden en ook de andere correspondenten van de Visch maakten dan ook van de gelegenheid gebruik om hun waardering uit te drukken voor het werk van de Visch.

De persoonlijke bijdrage van de Visch, d.w.z. de notities waar-

voor de Visch zelf verantwoordelijk was, is betrekkelijk gering. Toch wist hij, meestal op basis van onuitgegeven bronnenmateriaal, kostbare gegevens te verschaffen over de auteurs van de Duinenabdij en van Ter Doest. Voor persoonlijk onderzoek m.b.t. andere auteurs beschikte hij slechts over beperkte mogelijkheden, zodat hij op dit terrein niet veel resultaten kon bereiken. Toch moeten we deze bijdrage over het werk van Carolus de Visch besluiten met erop te wijzen dat de Visch met zijn *Bibliotheca* zijn naam heeft gevestigd in de geleerdenwereld van zijn tijd. De *Bibliotheca* is geen onpersoonlijk compilatiewerk maar een oorspronkelijk en spontaan initiatief van de Visch. Het hele werk draagt zijn persoonlijke stempel, niettegenstaande het geringe aantal notities waarvoor de Visch verantwoordelijk was. De persoonlijke stempel van de Visch ligt veeleer in de kritische verwerking van het bronnenmateriaal en in de contrareformatorische bezieling van de Visch, die op elke bladzijde tot uiting komt.

November 1979

Bijlage I. Bibliografie van Carolus de Visch.

Het belang van Carolus de Visch ligt voor het grootste deel in zijn werk als auteur en tekstuutgever. Daarom is een exhaustieve bibliografie van Carolus de Visch noodzakelijk. Het zou echter onjuist zijn elke tekst die de Visch genoteerd heeft, te beschouwen als werk van de Visch, en die dus in zijn bibliografie op te nemen. Wij beschouwen als werk van de Visch : vooreerst de werken die hijzelf als zodanig beschouwt door ze in zijn *Bibliotheca*, zijn briefwisseling of in andere notities als zodanig te bestempelen, vervolgens de werken die door anderen als werk van de Visch werden beschouwd, door ze als zodanig uit te geven of te citeren, en ten slotte ook de teksten die door de Visch in druk werden uitgegeven.

In deze bibliografie worden achtereenvolgens de bijdragen van de Visch op het gebied van de geschiedenis van de cisterciënserorde, de geschiedenis van de Duinenabdij, de geschiedenis van andere abdijen, de hagiografie, de uitgave van middeleeuwse cisterciënserauteurs, de spiritualiteit en de theologie, en de genealogie vernoemd. Binnen deze onderverdeling worden de werken chronologisch geklasseerd. Elk werk krijgt een afzonderlijk nummer, hoewel ook de algemene titels, door de Visch gebruikt, worden aangegeven.

Wij poogden steeds van elk werk de autograaf van de Visch en een eventuele uitgave of afschrift op te sporen. In enkele gevallen was het alleen mogelijk een eenvoudige vermelding in één of andere brief of notitie te vinden. Voor de zeventiende-eeuwse uitgaven van de Visch vermelden we ook het formaat en het aantal bladzijden, alsook een aantal bewaarde exemplaren van het werk. Ook mogelijke herdrukken van het werk worden vermeld. Bij de tekstuutgaven van de Visch vermelden we ook de handschriften of uitgaven die hij als legger heeft gebruikt, en voor de Duinenhandschriften wordt ook de huidige signatuur aangegeven.

I. Geschiedenis van de cisterciënserorde.

1. *Chronologia antiquissima Monasteriorum Ordinis Cisterciensis*.
Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 164r.-177v., 1632-1634 en 1643.
Legger : SBB., Hs. 394, f. 147r.-150v., gecorrigeerd met behulp van o.a. AGSB., Hs. 128/177, f. 1r.-25v., Hs. 129/176, f. 1r.-31r., Hs. 132/116, f. 1r.-15r.

Uitgave : 1. BSSOC., 1649, p. 271-307 en (I-XXX).

2. BSSOC., 1656, p. 356-406.

2. *Bibliotheca Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis*.

Uitgave : Douai, 1649. In-4°, (XLII)-307-(XXX) p.

Exemplaren : Stadsbibliotheek te Brugge, Bibliotheek van het Grootse-

minarie te Brugge, Koninklijke Bibliotheek te Brussel, Universiteitsbibliotheek Gent, Sint-Benedictusabdij te Achel, Katholieke Theologische Hogeschool te Amsterdam.

2bis. *Bibliotheca Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis*. Editio secunda, ab authore recognita, notabiliter aucta.

Uitgave : Keulen, 1656. In-4°, (XLIV)-432 p.

Exemplaren : Stadsbibliotheek te Brugge (2 ex.), Bibliotheek van het Grootseminarie te Brugge, Koninklijke Bibliotheek te Brussel, Universiteitsbibliotheek Gent, Universiteitsbibliotheek te Leuven (UCL.), Sint-Benedictusabdij te Achel.

2ter. *Auctarium ad Bibliothecam Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis*.

Autograaf : AGSB., Hs. 143/104, f. 1r.-VIIv., 1r.-81v., 102r.-108v., beëindigd op 25 juli 1665.

Uitgave : 1. J.-M. CANIVEZ, in *Cistercienser Chronik*, 1926, dl. XXXVIII, p. 81-92, 122-128, 151-159, 187-197, 224-233, 255-257, 285-289, 317-322, 351-355 en 1927, dl. XXXIX, p. 11-16, 40-48, 71-78.

2. J.-M. CANIVEZ, Bregenz, 1927.

II. Geschiedenis van de Duinenabdij.

3. *Index librorum manuscriptorum bibliothecae monasterii Dunensis, ordinis Cisterciensis in Flandria, in XI classes divisus*.

Vermelding : datering 1628 en identificering van de Visch als auteur in *BSSOC.*, 1649, p. 80 en *BSSOC.*, 1656, p. 85.

Uitgave : A. SANDERUS, *Bibliotheca Belgica Manuscripta*, dl. I, Rijsel, 1641, p. 150-207.

Exemplaar door de Visch geannoteerd : Abdijbibliotheek te Maredsous.

3bis. *Alius catalogus eiusdem Bibliothecae manuscriptae, notabiliter auctior*.

Vermelding : gedateerd 1644 in *BSSOC.*, 1649, p. 80 en *BSSOC.*, 1656, p. 85.

4. *Initium necrologii Dunensis*.

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 195v.-197r., 1632 (aangevuld tot 1662).

5. *Registrum omnium religiosorum et conversorum monasterii Dunensis, ab introductione Ordinis Cisterciensis, usque ad nostra tempora*.

Autograaf : AGSB., Hs. 140/107, f. 208r.-246r., 1652 (aangevuld tot 1665).

Basishandschriften : AGSB., Hs. 132/116, f. 25v.-59r., Hs. 131/102, f. 131r.-133v., Hs. 133/110, f. 70v.-72r., Hs. 144/124, f. 193v.-195v.

6. *Examen Ponderis Sanctuarii, etc. Instructio pro Reverendo ad-*

modum domino Abbate Dunensi contra Quercetanos in materia praecedentiae.

Autograaf : AGSB., Hs. 141/108, f. 104r.-119r., 1656.

7. *Compendium chronologicum exordii et progressus abbatiae clarissimae Beatae Mariae de Dunis, Ordinis Cisterciensis in Flandria.* Eerste redactie.

Vermelding : gedateerd 1657 in nota van de Visch, AGSB., Hs. 142/109, f. 95r.

7bis. *Appendix seu Auctarium Compendii chronologici monasterii Dunensis, quae eidem Compendio hinc inseri posset ab eo qui Annales completos condere vellet.*

Autograaf : AGSB., Hs. 142/109, f. 36r.-67v. en 72r.-73r., 1658 (beëindigd op 27 augustus).

Uitgave : F. VAN DE PUTTE, in *Cronica Abbatum monasterii de Dunis*, Brugge, 1839, p. 109-136.

7ter. *Compendium chronologicum exordii et progressus abbatiae clarissimae Beatae Mariae de Dunis, Ordinis Cisterciensis in Flandria.* Tweede redactie.

Uitgave : Brussel, 1660. In-8°, (XXI)-125 p.

Exemplaren : Archief van het Grootseminarie te Brugge (2 ex., waarvan één, S1, door de Visch geannoteerd), Bibliotheek van de Paters Capucijnen te Brugge (exemplaar met annotaties van de Visch), Koninklijke Bibliotheek te Brussel, Universiteitsbibliotheek Gent.

Herdruk van enkele uittreksels : G. HENSCHENIUS, *Acta Sanctorum*, April, dl. II, p. 584-587.

7quater. *Nomina Religiosorum Dunensium qui successive fuerunt Comites Aquarum Civitatis ac Territorii Furnensis ab anno 1380.*

Autograaf : AGSB., Hs. 140/107, f. 246v.-247v., 1652.

Legger : SBB., Hs. 441, f. 234r.

Uitgave : C. DE VISCH, in *Compendium chronologicum...*, p. 123-125.

7quinter. *Memoria Priorum monasterii Dunensis, quorum notitia assequi potui ex antiquis monumentis nostris.*

Autograaf : AGSB., Hs. 141/108, f. 225r.-230r., 1656 (aangevuld tot 1661).

Uitgave : C. DE VISCH, in *Compendium chronologicum...*, p. 114-122.

III. Geschiedenis van andere abdijen.

8. *Nomina Religiosorum Ebirbacensium quos anno 1631 sub se habuit admodum Reverendus dominus Leonardus Klunckhardt, Abbas 36us eiusdem loci.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 224, 1631 (aangevuld tot 1633).

Uitgave : A.J. FRUYTIER, *Namenliste der Religiösen von Eberbach*

aus dem Jahre 1631 von Karl de Visch, in *Cistercienser Chronik*, 1914, dl. XXVI, p. 267-272.

9. *Historia monasterii Apribacensis, vulgo Ebirbach, vel Erbach, Ordinis Cisterciensis, cum foundationibus aliorum aliquot monasteriorum, quae ex Ebirbaco prodierunt; ut Sconaugiae in Palatinatu Electorali; Otterburgi, in Palatinatu inferiori; Montis Sancti Disibodi in Ducatu Bipontino; et Castri Aquilae, seu Arensburgh, in Wetteravia.*

Autograaf: AGSB., Hs. 139/106, f. 205r.-223r., 1631 (aangevuld tot 1665).

Uitgave: G. JONGELINUS, *Notitia Abbatiarum Ordinis Cisterciensis per Orbem Universum*, dl. II, Keulen, 1640, p. 42-46 en 59-61.

10. *Cort begryp van de fundatie van het Clooster ghenaeemt Speculum B. Virginis, vulgo Groenynghe, in de stat van Cortryck*¹⁵¹.

Autograaf: AGSB., Hs. 139/106, f. 166r.-167r., 1633.

Uitgave: F. VAN DE PUTTE, *Speculum Beatae Mariae Virginis ou chronique et cartulaire de l'abbaye de Groeninghe à Courtrai*, Brugge, 1872, p. 147-148.

11. *Fundatio monasterii Groenyngani in Civitate Cortracensi.*

Autograaf: AGSB., Hs. 139/106, f. 317v.-319v., 1634 (aangevuld tot 1638).

Uitgave: I. A. SANDERUS, *Flandria illustrata*, dl. II, Keulen, 1644, p. 416 (gedeeltelijk).

2. F. VAN DE PUTTE, *Speculum Beatae Mariae Virginis...*, p. 153-155.

12. *Series Abbatissarum monasterii Groeningani.*

Autograaf: AGSB., Hs. 139/106, f. 315r.-316bisv., 1644 (aangevuld tot 1645).

Uitgave: F. VAN DE PUTTE, *Speculum Beatae Mariae Virginis...*, p. 149-152.

13. *Notitie van het Collegie, ofte, de Wet ghenaeemt Grave ende Groenynghe Schepenen, resideerende binnen Cortrycke.*

Autograaf: AGSB., Hs. 139/106, f. IIIr.-IVr., 1645.

Uitgave: F. VAN DE PUTTE, *Speculum Beatae Mariae Virginis...*, p. 146-147.

14. *Fundatio Prioratus Waerschotani, Ordinis Cisterciensis in Flandria, Dioecesis Gandensis, cum serie omnium Priorum.*

Autograaf: AGSB., Hs. 139/106, f. 306r.-309bisv., 1636 (aangevuld in 1645).

151. Dit werk is zeker niet door de Visch geschreven, maar als zodanig door Van De Putte uitgegeven.

Uitgave : BSSOC., 1656, p. 305-309.

15. *Fundatie van het Clooster, ghenaeamt Nova Jerusalem, vulgo Spermalie, binnen de stadt van Brugghe in Vlaenderen.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 89r.-91r., 1637 (aangevuld tot 1652).

15bis. *Fundatio Abbatiae B. Mariae de Nova Hierusalem, vulgo Spermalie, olim Tornacensis, nunc Brugensis dioecesis.*

Autograaf : AGSB., Hs. 142/109, f. 100v.-103v., 7 aug. 1658.

16. *Fundatio Monasterii B. Mariae Vallis Coeli cum serie omnium Abbatissarum.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 182r.-185v., 1640-1644 (aangevuld tot 1646).

16bis. *Fundatie des Cloosters van Hemelsdaele met de naemen van alle de Abdessen die 't selve hebben gheregiert.*

Uitgave (volgens thans verloren autograaf van 1646) (c. C[ARTON] en F. V[AN DE PUTTE] *Chronique et cartulaire de l'abbaye de Hemelsdaele*, Brugge, 1858, p. 19-28.

Kopie : LEUVEN, ARCHIEF van de UNIVERSITEIT (KUL.) (olim : FLÔNE, ABDIJARCHIEF), *Abdij Hemelsdaele*, Kroniek (2e helft 17e eeuw).

17. *Historia Abbatiae Thosanae, eiusdemque unio cum Episcopatu Brugensi, et ab eodem rursus separatio.*

Vermelding : gedateerd voor 1649 in BSSOC., 1649, p. 60.

Uitgave : BSSOC., 1656, p. 326-333.

18. *Fundatio Abbatiae Ravensbergensis cum serie Abbatissarum.*

Autograaf : AGSB., Hs. 141/108, f. 219r., 8 okt. 1656.

Uitgave : A. ANGILLIS, *L'abbaye de Ravensberg*, in ASEB., 1870, dl. XXII, p. 80-81.

19. *Fundatio Abbatiae B. Marae de Pratis in Urbe Duacensi, Dioecese Atrebatense.*

Autograaf : AGSB., Hs. 142/109, f. 103v.-107v., 8 aug. 1658.

20. *Fundatio Abbatiae B. Mariae de Oosteecloo, Gandavi.*

Autograaf : AGSB., Hs. 142/109, f. 108r.-109v., 8 aug. 1658.

IV. Hagiografie.

21. *De Beatorum Aureolis.*

Vermelding : brief van de Visch aan abt Campmans, Douai, 15 febr. 1625, in AGSB., Hs. 139/106, f. 324r., kopie van de Visch.

22. *Cort Verhael van beyde de vijndijnghe ende principaelste miracelen der Saelighen Idesbaldus.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 191r.-193r., 1632.

23. *De levens van de SS. Ligerius en Fulco, eerste Fundatuieren van het Clooster van Duynen.*

Vermelding : BSSOC., 1649, p. 60.

Kopie (waarschijnlijk) : AGSB., Hs. 184bis/98, f. 1r.-45r., 17e eeuw.

24. Nederlandse vertaling van verscheidene biografieën van cisterciënserheiligen.

Vermelding : BSSOC., 1649, p. 109, 213, 232 en 241.

Kopieën (waarschijnlijk) : AGSB., Hs. 184bis/98, f. 45v.-113r., 114r.-166v.

25. *Vita Viri Venerabilis Adriani Cancellier, Abbatis 39i Coenobii B. Mariae de Dunis.*

Autograaf : AGSB., Hs. 140/107, f. 183r.-202v., 1652 en 1655.

Uitgave : 1. *Vita Reverendi in Christo Patris ac Domini D. Adriani Cancellier, Monasterii Dunensis Ordinis Cisterciensis quondam Abbatis ; Accesserunt vitae aliorum duorum veterum Monachorum Ordinis Cisterciensis, Sanctitatis opinione illustrium, Eberardi cognomento vulgo de Commeda et Richardi de Aldwert seu de Frisia.* Brugge, 1655. In-12°, 185 p. (Vita Adriani Cancellier op p. 5-81).

Exemplaren : Sadsbibliotheek te Brugge, Bibliotheek van de Société des Bollandistes te Brussel.

2. *Vita Viri Venerabilis Adriani Cancellier, Abbatis 39i Coenobii B. Mariae de Dunis.* Brussel, 1660. In-8°, 39 p.

Exemplaren : Archief van het Grootseminarie te Brugge, Koninklijke Bibliotheek te Brussel, Universiteitsbibliotheek Gent (steeds samen ingebonden met *Compendium chronologicum*, cf. nr. 7quinter).

26. *Vita B. Eberardi de Commeda.*

Autograaf : 1. AGSB, Hs. 139/106, f. 144r.-162v., 1631.

2. KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK TE BRUSSEL, Hs. 18929-34 (Van den Gheyn 3541), f. 158v.-176, 1635.

Legger : Handschrift uit de abdij van Eberbach.

Uitgave : *Vita Reverendi in Christo...; Accesserunt vitae... Eberardi.* Brugge, 1655, p. 82-166 (zie nr. 25).

Herdruk : F. SCHNEIDER, *Die Vita Eberardi de Commeda (auch de Stalecke genannt) als rheinische Geschichtsquelle für die zweite Hälfte des 12. Jahrhunderts, in Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins*, 1962, dl. CX, p. 50-72.

27. *Vita B. Rychardi de Aedwert.*

Autograaf : 1. AGSB., Hs. 139/106, f. 163r.-165v., 4 dec. 1631.

2. KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK TE BRUSSEL, Hs. 18929-34 (Van den Gheyn 3541), f. 176v.-179, 1635.

Legger : Handschrift uit de abdij van Altenkamp.

Uitgave : *Vita Reverendi in Christo...; Accesserunt vitae... Richardi.* Brugge, 1655, p. 167-185 (zie nr. 25).

28. WALTERUS DE MUDA, *Compendium Vitae B. Torphimi Episcopi Hamariae in Norwegia*.

Legger : Handschrift uit de Duinenabdij, voordien van Ter Doest, thans verloren.

Uitgave : BSSOC., 1656, p. 316-317.

29. *Brevis relatio de vita B. Torphimi*.

Legger : Handschrift uit de Duinenabdij, voordien van Ter Doest, thans verloren.

Uitgave : BSSOC., 1656, p. 317-318.

30. *Dissertatio pro B. Juliana Corneliensi, contra R.D. Petrum de Waghenaere, Ordinis Praemonstratensis*.

Uitgave : BSSOC., 1656, p. 204-217.

30bis. *Dissertatio de religiosa professione Sanctae Virginis Julianae Corneliensis*.

Uitgave : J. CHAPEVILLE (ed. C. DE VISCH), *Tractatus historicus primae originis Festivitatis Sactissimi Corporis et Sanguinis Christi*. Brugge, 1663, In-8°, 101 p. (*Dissertatio* op p. 55-101).

Exemplaren : Stadsbibliotheek te Brugge, Bibliotheek van de Theologische Faculteit te Leuven (KUL.).

31. *Dissertatiuncula, qua breviter demonstratur, quomodo S. Pater Bernardus in Epistola sua 252 vere dicat dominos Praemonstratenses ipsum locum de Praemonstrato habere munere suo*.

Autograaf : 1. AGSB., Hs. 142/109, f. 128r.-132v., juni 1663.

2. AGSB., Hs. 143/104, f. 17v.-21v., 1665 (voor 27 juni).

Uitgave : 1. J.-M. CANIVEZ, *Auctarium D. Caroli de Visch ad Bibliothecam Scriptorum S.O. Cisterciensis*, in *Cistercienser Chronik*, 1926, dl. XXXVIII, p. 154-157.

2. J.-M. CANIVEZ, *Auctarium...*, Bregenz, 1927, p. 20-24.

V. Tekstuitgaven.

ALANUS VAN RIJSEL¹⁵².

Alani Magni de Insulis, Doctoris Universalis, Opera Moralia, Paraenctica et Polemica.

Uitgave : Antwerpen, 1654. In-4°, (XXIV)-436-(XXX) p.

Exemplaren : Stadsbibliotheek te Brugge, Bibliotheek van het Grootse-

152. Hier worden alle werken opgenoemd die door de Visch zijn uitgegeven als werken van Alanus. De vraag naar de authenticiteit wordt in deze bibliografie niet gesteld.

minarie te Brugge, Koninklijke Bibliotheek te Brussel (2 ex.) Universiteitsbibliotheek Gent.

Herdruk : 1. Lyon, voor 1665.

Vermelding van deze herdruk : brief van C. de Visch aan J. Mabillon, Brugge, Duinenabdij, 31 aug. 1665, - uitg. D. DE BRUYNE, *Correspondance inédite entre deux Mauristes et Charles de Visch, prieur des Dunes*, in ASEB., 1905, dl. LV, p. 421-422.

2. J.-P. MIGNE, *Patrologia Latina*, dl. CCX, 1855, kol. 27-593.

32. *Compendiosa in Cantica Canticorum ad Laudem Deiparae Virginis Mariae Elucidatio.*

Legger : Uitgave Parijs, 1540 ; handschrift uit de abdij St.-Martin te Doornik en handschrift uit de abdij van Villers.

Uitgave : *Alani Magni...*, p. 1-50.

PL., dl. CCX, kol. 51-110.

33. *Summa de arte Praedicatoria.*

Legger : SBB., Hs. 193, f. 94vb.-134va. en Hs. 222, f. 1ra.-52rb.

Uitgave : *Alani Magni...*, p. 50-118.

PL., dl. CCX, kol. 109-197.

34. *Sermones VII.*

Legger : handschrift uit de abdij van Aulne.

Uitgave : *Alani Magni...*, p. 118-134.

PL., dl. CCX, kol. 197-222.

34bis. *Sermones III.*

Legger : SBB., Hs. 193, f. 92ra.-94vb. en f. 134va.-135vb.

Uitgave : *Alani Magni...*, p. 135-140.

PL., dl. CCX, kol. 221-228.

35. *Liber Sententiarum ac Dictorum Memorabilium.*

Legger : SBB., Hs. 193, f. 135vb.-147vb. (*Liber Sententiarum*) en f. 147vb.-152vb. (*Dicta memorabilia*).

Uitgave : *Alani Magni...*, p. 141-168.

PL., dl. CCX, kol. 221-228.

36. *Tractatus de sex alis Cherubim.*

Autograaf : AGSB., Hs. 140/107, f. 1r.-13v., tussen 1649 en 1651.

Legger : Handschrift uit de Sint-Vaastabdij te Atrecht.

Uitgave : *Alani Magni...*, p. 169-180.

PL., dl. CCX, kol. 265-280.

36bis. *Compendium libri de sex alis Cherubim.*

Autograaf : AGSB., Hs. 140/107, f. 14r.-16v., 1658.

Legger : Handschrift uit de Sint-Vaastabdij te Atrecht.

Uitgave : Brussel, 1658, met Nederlandse en Franse vertaling van C. DE VISCH.

Vermelding : BSSOC., *Auct.*, p. 20.

37. *Liber Poenitentialis, sive, Methodus recte administrandi et suscipiendi Sacramentum Poenitentiae.*

Autograaf : AGSB., Hs. 140/107, f. 17r.-38r., 1651.

Legger : SBB., Hs. 93, f. 88rb.-95ra. en Handschrift uit de abdij van St.-Ghislain (Henegouwen).

Uitgave : *Alani Magni...*, p. 181-198.

PL., dl. CCX, kol. 279-304.

38. *De Fide Catholica, contra haereticos sui temporis, praesertim Albigenses, libri II.*

Legger : Uitgave Parijs, 1611 en Handschrift uit de Parkabdij, Heverlee.

Uitgave : *Alani Magni...*, p. 199-277.

PL., dl. CCX, kol. 305-400.

38bis. *De Fide Catholica, contra Judaeos et Paganos, seu Mahometanos, libri II.*

Legger : Handschrift uit de abdij van Cîteaux.

Uitgave : BSSOC., 1656, p. 410-432.

PL., dl. CCX, kol. 399-430.

39. *Enchiridion de naturis rerum, seu de planctu naturae.*

Autograaf : AGSB., Hs. 140/107, f. 97r.-114r., 1649 en f. 39r.-96v., 1650.

Legger : Handschrift uit de Parkabdij, Heverlee en de St.-Calixtusabdij te Cysoing.

Uitgave : *Alani Magni...*, p. 279-320.

PL., dl. CCX, kol. 429-482.

40. *Anticlaudianus, sive de officio viri boni et perfecti libri IX.*

Legger : Uitgave Antwerpen, 1611 en twee handschriften uit de bibliotheek van Balthasar Moretus, Antwerpen.

Uitgave : *Alani Magni...*, p. 320-417.

PL., dl. CCX, kol. 491-576.

41. *Rhythmi II.*

Legger : Uitgave Douai, 1625.

Uitgave : *Alani Magni...*, p. 418-420.

PL., dl. CCX, kol. 579-591.

42. *Doctrinale minus, alias Liber Parabolarum.*

Legger : Uitgaven Deventer, 1492, Lyon, 1501, Parijs, 1536 en Handschrift uit de abdij St.-Martin te Doornik.

Uitgave : *Alani Magni...*, p. 421-436.

Andere tekstuittgaven.

43. ELIAS VAN KOKSIJDE. *Sermo primus, habitus in capitulo generali Cistercii.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 225r.-232r., 1629.

Legger : SBB., Hs. 260, f. 235va.-239rb.

Uitgave : 1. BSSOC., 1649, p. 85-92.

2. BSSOC., 1656, p. 90-95.

Herdruk : 1. B. TISSIER, *Bibliotheca Patrum Cisterciensium*, dl. VI, 1664, p. 131-134.

2. J.-P. MIGNE, *PL*, dl. CCIX, 1855, kol. 991-1000.

44. BERNARDUS VAN CLAIRVAUX. *Versus de contemptu mundi*.

Legger : *Uitgave Parijs, 1496*.

Uitgave : 1. BSSOC., 1649, p. 41-46.

2. BSSOC., 1656, p. 45-47.

Herdruk : 1. J. MABILLON, *S. Bernardi, abbatis primi Claraevalensis, Opera omnia*, dl. V, 1690, p. 896-897.

2. J.-P. MIGNE, *PL*, dl. CLXXXIV, 1854, kol. 1313-1318.

45. CLAUDIUS DE BECE. *Carmen de 12 gradibus humilitatis*.

Autograaf : 1. AGSB., Hs. 139/106, f. 200r., 1629.

2. AGSB., Hs. 141/108, f. 159v., 1648.

Legger : Handschrift uit de abdij van Altenberg.

Uitgave : BSSOC., 1656, p. 77.

46. ELIAS VAN KOKSIJDE : *Sermo secundus, habitus etiam in capitulo generali, circa annum 1190*.

Legger : Handschrift uit de abdij St.-Ghislain (Henegouwen).

Uitgave : BSSOC., 1656, p. 96-101.

Herdruk : 1. B. TISSIER, *Bibliotheca Patrum Cisterciensium*, dl. VI, 1664, p. 134-136.

2. J.-P. MIGNE, *PL*, dl. CCIX, 1855, kol. 1000-1006.

47. JOANNES VAN LIMOGES. *Salutatio devota ad imaginem Salvatoris, eiusque quinque sacra vulnera, ad Sanctam crucem, B. Virginem et S. Joannem Evangelistam*.

Legger : Handschrift uit jezuïetenklooster, Rijsel.

Uitgave : BSSOC., 1656, p. 225-227.

48. PETRUS DE ROYA. *Epistola de vita et sancta conversatione Religiosorum Claraevallensium istius temporis, suaque ad illud conversione*.

Legger : Handschrift uit de abdij van Hautmont (Maubeuge).

Uitgave : BSSOC., 1656, p. 271-276.

49. WILHELMUS, abt OCist. *Sermo in Assumptione B. Virginis*.

Autograaf : AGSB., Hs. 141/108, f. 170v.-176v., 1654.

Uitgave : BSSOC., 1656, p. 321-326.

Legger : Handschrift uit de abdij St.-Martin.

50. PHILIPPUS VAN L'AUMÔNE. *Epistolae XXV*.

Autograaf : AGSB., Hs. 140/107, f. 117r.-141v., 1651.

Legger : Handschrift uit de abdij van St.-Amand.

Uitgave : BSSOC., 1656, p. 334-352.

Hedruk (alleen uittreksels) : B. TISSIER, *Bibliotheca Patrum Cisterciensium*, dl. III, 1660, p. 250.

51. Paus EUGENIUS III, *Epistolae III.*

Autograaf : AGSB., Hs. 140/107, f. 142r.-145v., 1651.

Legger : Handschrift uit de abdij van St.-Amand.

Uitgave : BSSOC., 1656, p. 353-355.

VI. Spiritualiteit en theologie

Spiritualiteit.

Sermones et exhortationes breves.

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 245r.-294v., tussen 25 maart 1621 en 25 november 1631.

52. *Brevis exhortatio in festo Annuntiationis B. Virginis, anno 1621 habita in capitulo Dunensi.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 283r.-286v., 25 maart 1621.

53. *Sermo Ius in professione alicuius Novitii.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 246r.-249r., 20 juli 1630.

54. *Sermo alius in professione alicuius Novitii.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 249v.-253v., 1630.

55. *Sermo in susceptione habitus Religionis cuiusdam filiae, seu potius in professione.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 254r.-260v., tussen 25 maart 1621 en 25 november 1631.

56. *Exhortatio brevis in professione Novitii.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 262r.-265v. (datering : cf. nr. 55).

57. *Exhortatio alia eiusdem materiae in professione scilicet Novitii.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 266r.-270r. (datering : cf. nr. 55).

58. *Exhortatio tertia in professione item Novitii.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 270v.-274v. (datering : cf. nr. 55).

59. *Exhortatio quarta ad Novitium.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 275r.-277r. (datering : cf. nr. 55).

60. *Exhortatio quinta ad Novitium.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 277v.-282v. (datering : cf. nr. 55).

61. *Exhortatio in festo Annuntiationis B. Virginis.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 283r.-286r. (datering : cf. nr. 55).

62. *Exhortatio in festo Assumptionis B. Virginis.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 286v.-290v. (datering : cf. nr. 55).

63. *Sermo brevis in festo Beati Patris nostri Bernardi.*

Autograaf : AGSB., Hs. 139/106, f. 290v.-294v. (datering : cf. nr. 55).
 Uitgave : A. VAN ITERSON, *Un sermon de Charles de Visch pour la fête de Saint-Bernard*, in *Collectanea Ordinis Cisterciensium Reformato-
 rum*, 1951, dl. XIII, p. 8-17.

Vyf en twyntich gheestelicke Sermoenen op diversche materien, tot onderwysynghen der Religieusen, inde drie weghen der Volmacktheyt, te weten, den Suyverenden, den Verlichtenden ende den Vereenicheen.

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 1r.-162v., 1633 tot 1646, en f. Vr.-VIIr., 1646.

64. *Vande kennesse sijns eyghen selvens.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 1r.-4v., 20 maart 1633.

65. *Vanden religieusen staet.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 5r.-9v., 21 aug. 1633.

66. *Vande verslappijnghe vande Orden van Cisteaux.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 10r.-16r., 9 april 1634.

67. *Vanden religieusen staet.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 16v.-22v., 1634.

68. *Vande Excommunicatie.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 23r.-29v., 1 april 1635.

69. *Vanden Voortganck tot de Volmacktheyt.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 30r.-38v., 16 maart 1636.

70. *Vande kennisse Godts.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 39r.-44v., 12 april 1637.

71. *Vande swaericheden inden wech der Religien.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 45r.-50v., 22 nov. 1637.

72. *Vande ghehoorsaemheyt.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 51r.-57v., 28 maart 1638.

73. *Int profes van een dochter.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 58v.-64r., 17 april 1639.

74. *Voor de cleedynghe van een dochter.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 66v.-72v., 31 juli 1639.

75. *Int cleetsel van een Religieuse.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 73r.-79v., 8 juli 1640.

76. *Int profes van een Leeckesusterken.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 79v.-84v., 12 aug. 1640.

77. *Teghen den achterclap.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 85r.-90v., 24 maart 1641.

78. *Voor het profes van een dochter.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 91r.-95v., 14 juli 1641.

79. *Int cleetsel van een dochter.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 97r.-102v., 28 juli 1641.

80. *Teghen de loghenen.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 103r.-109r., 13 april 1642.

81. *Van het mondtgebedt.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 109v.-116r., 29 maart 1643.

82. *Teghen de eijghen wille.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 116v.-122r., 30 maart 1643.

83. *Vande meditatie.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 123r.-129r., 20 maart 1644.

84. *Vanden perikeleusen staet des weerelts.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 129v.-135v., 8 mei 1644.

85. *Teghen eijghen verstant en eijghen liefde.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 136r.-141v., 11 sept. 1644.

86. *Vande contemplatie.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 142r.-149r., 9 april 1645.

87. *Teghen droefheynt en scrupelen.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 149v.-155v., 28 mei 1645.

88. *Vande trappen der contemplatie.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 156r.-162v., 1646.

89-93. Vijf andere semoenen.

Vermelding : *BSSOC.*, 1649, p. 60 en *BSSOC.*, 1656, p. 63, gedateerd in of na 1646.

Theologie

95. *Tractatus amplius de voto et de voti relaxatione.*

Vermelding : *BSSOC.*, 1649, p. 59 en *BSSOC.*, 1656, p. 62, gedateerd tussen 25 sept. 1630 en 24 nov. 1631.

96. *Tractatus de Sacramentis in Genere, de Baptismo, Confirmatione, Eucharistia et de Missa, ac de Poenitentia pro parte.*

Vermelding en datering : cf. nr. 95.

97. *Tractatus brevis de Legibus.*

Vermelding en datering : cf. nr. 95.

98. *Tractatus brevis de Justitia et de Jure.*

Vermelding en datering : cf. nr. 95.

VII. Genealogie

99. *Notitia illustris et antiquae familiae de Visch.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. VIIv.-XIIv., 1646.

99bis. *Notabilia quaedam concernentia supramemoratam familiam de Visch.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. XIII, 1646.

100. *De alio ramo supradictae familiae de Visch.*

Autograaf : AGSB., Hs. 144/124, f. 202r.-207v., 1660.

101. *Relatio brevis ex variis authenticis monumentis conflata, de origine et progressu nobilis familiae de Visch.*

Autograaf : AGSB., Hs. 137bis/22, f. 1r.-18quinter, 1660.

102. *Notitiae genealogicae diversarum nobilium et antiquarum familiarum Belgarum, praesertim Flandriae.*

Autograaf : AGSB., Hs. 137bis/22, 1659-1664.

Bijlage II. Lijst van bibliografische werkinstrumenten, verwerkt in de Bibliotheca Scriptorum Sacri Ordinis Cisterciensis.

A. Vanaf de eerste uitgave (Douai, 1649).

Valerius ANDREAS, *Bibliotheca Belgica*. Leuven, 1643.

Iohannes BALAEUS, *Catalogus scriptorum illustrium maioris Britanniae*. Bazel, 1557.

Robertus BELLARMINUS, *De scriptoribus ecclesiasticis*. Parijs, 1617.

Iohannes CARAMUEL, *Theologia Regularis, hoc est in Sanctorum Basilii, Augustini, Benedicti, Francisci etc. Regulae, commentarii*. Frankfurt, 1646. Nog in 1740 bevond dit werk zich in de bibliotheek van de Duinenabdij, cf. de catalogus van A. DE BLENDE, in AGSB., Hs. 166/156, p. 81.

Barnabas DE MONTALVO, *Chronica del Orden del Cistel*. Madrid, 1602.

Thomas DEMPSTERUS, *Historia Ecclesiastica Gentis Scotorum*. Bologna, 1627.

Claudius DORESMIEULX, *Bibliographus Belgicus, seu librorum Index, qui in Regis maxime Catholicis Belgii Provinciis, anno 1640 novi vel emendatiores vel auctiores prodierunt*. Brussel-Rijsel, 1641.

Georgius DRAUDIUS, *Bibliotheca classica, sive catalogus officinalis in quo singuli singularum facultatum ac professionum libri*. Frankfurt, 1625.

ID., *Bibliotheca exotica sive catalogus officinalis librorum peregrinis linguis*. Frankfurt, 1625.

Antonius DU VERDIER, *Bibliothèque, contenant le Catalogue de tous ceux qui ont écrit, ou traduit en François et autres Dialectes de ce Royaume*. Lyon, 1585.

ID., *Supplementum Bibliothecae Tigurinae*. Lyon, 1585.

Guillelmus EYSINGRENIUS, *Catalogus Testium Veritatis seu de Doctoribus orthodoxis*. Genua, 1608.

Frankfurter Messkataloge. Periodiek verschenen sinds 1564.

Iohannes GARETIUS, *De vera praesentia corporis Christi in sacramento Eucharistiae classes contra sacramentariam pestem ex omnibus fere ecclesiasticis auctoribus summo studio collectae*. Leuven, 1561
Nog in 1740 in de bibliotheek van de Duinenabdij, cf. AGSB., Hs. 165/90, f. 60v.

Conradus GESNERUS, *Bibliotheca universalis*. Zürich, 1545.

Chrysostomus HENRIQUEZ, *Phoenix reviviscens sive Ordinis Cisterciensis Scriptorum Angliae et Hispaniae series libri II*. Brussel, 1626.

ID., *Menologium Cisterciense*. Antwerpen, 1630.

Exemplaar van de Visch : SBB., nr. 2896.

Ludovicus JACOB DE ST.-CHARLES, *Bibliotheca Pontificia*. Lyon, 1643.

Gaspar JONGELINUS, *Notitia Abbatiarum Ordinis Cisterciensis per Orbem Universum*. Keulen, 1640.

Exemplaar van de Visch : SBB., nr. 2897.

ID., *Purpura Divi Bernardi*. Keulen, 1644.

Nog in 1740 in de bibliotheek van de Duinenabdij, cf. AGSB., Hs. 166/156, p. 240.

Ferreolus LOCRIUS, *Chronicon Belgicum ab anno 258 usque ad annum 1600 continuo perductum*. Atrecht, 1616.

Nog in 1740 in de bibliotheek van de Duinenabdij, cf. AGSB., Hs. 166/156, p. 180.

Angelus MANRIQUE, *Annales Cistercienses*, dln. I en II. Lyon, 1642.

Nog in 1740 in de bibliotheek van de Duinenabdij, cf. AGSB., Hs. 166/156, p. 292.

Sylvester MAUROLYCUS, *Mare Oceanum*. Messina, 1613.

Aubertus MIRAEUS, *Bibliotheca Ecclesiastica*, dl. I. Antwerpen, 1639.

Exemplaar van de Visch : SBB., nr. 216.

Nomenclator Cardinalium Scriptorum qui ab anno Christi 1000 quidpiam commendati sunt. Toulouse, 1614.

Iohannes PITSAEUS, *De Illustribus Angliae Scriptoribus*. Parijs, 1619.

Antonius POSSEVINUS, *Apparatus sacer ad Scriptores Veteris et Novi*

Testamenti, eorum Interpretes, Synodos et Patres Latinos et Graecos, horum versiones, Theologos Scholasticos, quique contra haereticos egerunt, Chronographos, Historiographos Ecclesiasticos. 3 dln., Venetië, 1603-1608 ; Keulen, 1608.

Antonius SANDERUS, *De scriptoribus Flandriae.* Antwerpen, 1624.

ID., *De Gandavensibus eruditionis fama claris.* Antwerpen, 1624.

ID., *Bibliotheca Belgica Manuscripta.* 2 dln., Rijsel, 1641-1643.

Exemplaar van de Visch : nu in de abdijbibliotheek van Maredsous.

Andreas SCHOTTUS, *Bibliotheca Hispaniae seu de Bibliothecis ac Academiis, item Elogia et Nomenclator clarorum Hispaniae Scriptorum.* Frankfurt, 1608.

Philippus SEGUINUS, *Bibliotheca Cisterciensis seu Libellus de Scriptoribus Ordinis Cisterciensis.* 1590.

Afschrift van de Visch : AGSB., Hs. 141/108, f. 120r.-158r.

Sixtus SENENSIS, *Bibliotheca Sancta.* Frankfurt, 1575.

Nog in 1740 in de bibliotheek van de Duinenabdij, cf. AGSB., Hs. 166/156, p. 32.

Iohannes TRITHEMIUS, *De scriptoribus ecclesiasticis, appendicum istarum prior... posterior nunc recens additur, autore Balthazaro WERLINO.* Keulen, 1546.

B. Alleen in de tweede uitgave (Keulen, 1656).

Leo ALLATIUS, *Apes urbanae sive de viris illustribus qui ab anno 1630 per totum 1632, Romae adfuerunt ac typis aliquid evulgarunt.* Rome, 1633.

Iohannes BUNDERIUS, *Index omnium librorum manuscriptorum totius Belgicae.*

Onuitgegeven, thans verloren.

Ludovicus JACOB DE SAINT-CHARLES, *De claris Scriptoribus Cabilonensibus libri III.* Parijs, 1652.

Philippus LABBE, *Nova Bibliotheca manuscriptorum Librorum.* Parijs, 1653.

Door de Visch gebruikt exemplaar : SBB., nr. 217.

Angelus MANRIQUE, *Annales Cistercienses,* dl. III. Lyon, 1649.

Hippolytus MARACCIUS, *Bibliotheca Mariana.* Rome, 1648.

Aubertus MIRAEUS, *Bibliotheca Ecclesiastica,* dl. II. Antwerpen, 1649.

Door de Visch gebruikt exemplaar : SBB., nr. 217.

Ferdinandus UGHELLI, *Italia Sacra,* dl. I-III. Rome, 1644 tot 1653.

Iohannes Gerardus VOSSIUS, *De Historicis Latinis libri III.* Leiden, 1651.

Door de Visch gebruikt exemplaar : SBB., nr. 231.

Iohannes WARAEUS, *De Scriptoribus Hyberniae*. Dublin, 1639.

C. Alleen in het Auctarium (1665).

Petrus DE ALVA ET ASTORGA, *Militia Immaculatae Conceptionis Virginis Mariae, contra Malitiam originalis infectionis peccati*. Leuven, 1663.

Door de Visch gebruikt exemplaar : SBB., nr. 215.

William DUGDALE, *Monasticon Anglicanum*, dl. I. Londen, 1655.

Ludovicus JACOB DE SAINT-CHARLES, *Bibliotheca Burgundica*, onuitgegeven.

ID., *Bibliotheca Cardinalitia*, onuitgegeven.

ID., *Bibliotheca illustrium Feminarum*, onuitgegeven.

Philippus LABBE, *Bibliotheca Anti-Janseniana*. Parijs, 1654.

Uittreksels : AGSB., Hs. 141/108, f. 166v.-169v.

ID., *De multis variisque scriptoribus ecclesiasticis philosophica et historica dissertatio*, 2 dln. Parijs, 1660.

Nog in 1740 in de bibliotheek van de Duinenabdij, AGSB., Hs. 166/156, p. 274.

ID., *Bibliotheca Bibliothecarum*. Parijs, 1664.

Exemplaar van de Visch : SBB., nr. 196.

Angelus MANRIQUE, *Annales Cistercienses*, dl. IV. Lyon, 1659.

Bertrandus TISSIER, *Bibliotheca Patrum Cisterciensium*, 6 dln. Bonnefontaine, 1660-1664.

Ferdinandus UGHELLI, *Italia Sacra*, dln. IV-VIII. Rome, 1656-1662.